

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Katedra za antropologiju

Diplomski rad

NACIONALNI IDENTITET I NACIONALNA ZAJEDNICA U KONTEKSTU RADOVA ERNESTA LACLAUA

Sanda Kovačić

Mentor: dr.sc. Tomislav Pletenac

Komentor: dr.sc. Emil Heršak

Zagreb, 2017.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Nacionalni identitet i nacionalna zajednica u kontekstu radova Ernesta Laclaua“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr.sc.Tomislava Pletenca i komentora dr.sc.Emila Heršaka. Svi navedeni podaci u radu su istiniti i prikupljeni s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	3
2. POJMOVNA ANALIZA.....	5
2.1. IDENTITET.....	5
2.2. ZAJEDNICA.....	8
2.3. NASTANAK MODERNIH NACIJA I NACIONALNOG IDENTITETA – KRATKI PREGLED.....	11
3.DRUŠTVO JE NEMOGUĆE?.....	13
3.1. KONCEPT HEGEMONIJE.....	19
4. DRUŠTVENE BORBE I NOVI DRUŠTVENI POKRETI.....	22
5.POPULIZAM.....	28
5.1. KOLEKTIVNA VOLJA.....	33
6. ZAKLJUČAK.....	36

1. UVOD

Pregled pojmova poput *nacionalnog identiteta* i *nacionalne zajednice* pokazuju nam kako su ovi fenomeni već dugo predmet proučavanja i u etnologiju i u antropologiji. Pogotovo danas postoji izražen, i to s potrebom, suvremeni teorijski interes za bavljenje temom populizma, identiteta, nacionalizma i sl.

U radu ću se baviti analizom navedenih pojmova u kontekstu radova Ernesta Laclaua (1935-2014), argentinskog postmarksističkog teoretičara i profesora političke teorije, i možda najutjecajnijeg južnoameričkog teoretičara 20. i 21. stoljeća, a kao okosnica rada poslužila mi je njegova knjiga „*Hegemony and Social Strategy*“ (nastala u suradnji s njegovom suprugom i također teoretičarkom Chantal Mouffe).

Na izabranu temu potaknula me osobna znatiželja s obzirom na to da rad Laclaua nije znatno zastupljen u mojem dosadašnjem obrazovanju, a smatram da je izuzetno važan, pogotovo u svjetlu trenutnih političko društvenih događanja i u svijetu ali i konkretno u Hrvatskoj. Bit će tako ovo svojevrsna analiza ključnih Laclauovih pojmova i ideja.

U svjetlu pojava brojnih novih društvenih promjena, novih identiteta i njihovih kompleksnih logika artikulacije, Laclau je zaključio kako je došlo i vrijeme za promjenu paradigme odnosno za uvođenje promjena u dotadašnja lijeva promišljanja. Potom je odlučio biti dosljedan marksističkoj misli i kategorijama empirijski razvijajući političku akciju ne udaljavajući se daleko od spomenutih. Vjerovao je da tako velika intelektualna tradicija ne umire samo tako i kako je razumijevanje suvremenog društva putem marksističkih kategorija itekako moguće ako ih se proširi te je svojim radom značajno intervenirao u isto. Upravo te uvedene novine (uz obavezno uzimanje u obzir postojećeg društvenog poretka) u već postojeću marksističku misao, držim da su vrijedne pozornosti i mogu biti izvor motivacije za daljnja tumačenja.

Upravo stoga što ni identitet ni naciju ne možemo jednostavno poistovjetiti ili svesti ih pod zajednički nazivnik ideologije, pokreta ili političke grupe moramo imati na umu da se tako ovdje radi o kulturnim pojavama/fenomenima. Analiza pojma pak *identiteta* samog od presudne je važnosti za razumijevanje ovoga rada te će o navedenom biti riječi malo kasnije.

Jadranka Čačić-Kumpes pojam identiteta, zajedno s pojmovima etničnosti i kulture, smješta pod suvremene društvene procese koji pripadaju središnjim problemima suvremenih društava, te ističe različitost njihovih interpretacija (Čačić-Kumpes 1999:7). Čačić-Kumpes piše kako su se različite discipline, počevši od sociologije, zatim etnologije, povijesti umjetnosti, kulturne geografije, filozofije i dr., bavile ovim pitanjima, a interpretacijama vezanim za ove pojmove je uglavnom zajedničko da se najčešće vežu uz grupnu pripadnost, te se na njih gleda kao na proces, a ne na promjenjivu datost (Čačić-Kumpes 1999:8).

I antropologija i etnologija nam mogu dati saznanja o društvenom životu na razini svakodnevne interakcije. Upravo u svakodnevicu, premda možda suptilno, možemo primijetiti brojne društvene promjene i pravac kretanja fenomena kojima se ovaj rad bavi. Fenomeni poput identiteta, populizma, nacionalizma relevantni su upravo u svakodnevicu, u različitim odgovorima na zahtjeve i izazove svakodnevice, a analizu i zaključke vezano za iste mogu nam dati upravo ove dvije navedene discipline (poželjno u suradnji s drugima).

2. POJMOVNA ANALIZA

2.1. IDENTITET

Kao što sam napomenula u uvodu, analizirajući nacionalnu identifikaciju kao višedimenzionalan pojam, za početak važno je pozabaviti se pojmom *identiteta* općenito. Analizirati što konstruira sam identitet i što navodi ljude da kolektivno konstruiraju šire identitete svakako je zanimljivo, a i postavlja se pitanje kakve su šire posljedice identifikacije bilo koje vrste? Bez identifikacije ne može nastati niti se održati ni jedna zajednica odnosno grupa. Čovjek je od malena pripadnik različitih grupa s kojima se, ovisno o stupnju i periodu života, poistovjećuje. „Svatko je od nas pojedinačna ličnost i kolektivna ličnost. Jedno stimulira drugo.“ (Dugandžija 2010:8). I bez obzira na to što je osjećaj identiteta individualan, podrazumijeva *osjećaj pripadnosti* zajednici jer je potreba za udruživanjem i povezivanjem s drugim pojedincima inherentna ljudska potreba. Težnja za afirmacijom ličnosti i jako poistovjećivanje s nadindividualnim veličinama, historijski ide ruku pod ruku s čovjekom, bio on toga svjestan ili ne. To je jedna od njegovih antropoloških specifičnosti (Dugandžija 2010:17). Niti jedan identitet nije stabilan, zatvoren entitet; uvijek ga izvan-diskurzivna okolina (tj. neki drugi diskurs) sprječava da postane u potpunosti *prošiven* (Maslov 2008:184).

„Osobno ja“ svakog pojedinca, svako individualno „osobno ja“ sačinjeno je od niza identiteta i uloga koji se kroza život neprestano mijenjaju, nestaju, nadopunjuju, nastaju novi/nove. Identitet je tako, prema Nikoli Skledaru odgovor na pitanje: tko smo i po čemu to što jesmo, kome ili kamo individualno pripadamo, odakle dolazimo, kamo idemo... (Skledar 2005:47). Kulturni identitet Skledar definira kao sintezu svih materijalnih i duhovno-kulturnih tvorevina i djelatnosti, ukupnost odgovora na bitna ljudska pitanja i osnovne potrebe određenog socio-kulturnog prostora, pri čemu su simboli značajan strukturalni dio kulturnog identiteta (Skledar 1991:13).

U skladu sa Skledarovom tvrdnjom o višestrukosti značenja koje identitet u sebi nosi, Jadranka Grbić ističe kako identitet nije jednostavna kategorija, budući da svaki pojedinac može imati mnogostruki identitet (Grbić 1994:120). U antropologiji se to naziva fenomenom ugniježđenog identiteta koji podrazumijeva sposobnost pojedinca da se snalazi i u širem kulturnome krugu, kao i u „potkulturnim“ sustavima (Grbić 1994:122).

Anthony Smith se u svojoj knjizi „*Nacionalni identitet*“ bavi upravo analizom tih kategorija – kategorija višestrukih identiteta. Kao najočigledniju i najbitniju kategoriju odnosno ulogu izdvaja ulogu spola. Klasifikacija na temelju spola univerzalna je i sveprisutna i često je, nažalost, u osnovi drugih razlika i podređenosti. Na drugo mjesto Smith izdvaja kategoriju teritorija, kao veoma bitnu odrednicu bilo kojeg identiteta, a napose onog nacionalnog. Treći tip kolektivnog identiteta, prema Smithu, jest društveno-ekonomski odnosno kategorija društvene klase - veoma bitna za razradu moje teme. Naime, upravo je klasa u marksističkoj provenijenciji predstavljala „vrhovni, u stvari jedini značajni kolektivni identitet i isključivu pokretačku snagu povijesti“ (Smit 2010:16). O istome će riječi biti kasnije. Smith još izdvaja i vjerski identitet kao kategoriju višestrukog identiteta i napominje kako se vjerski identitet stvara iz sfera komunikacije i socijalizacije, za razliku od gore navedenog – klasnog, koji potječe isključivo iz sfere proizvodnje i razmjene (Smit 2010:19). U ovoj klasifikaciji valja istaknuti i etnički identitet koji je različit od onog nacionalnog. Kada pak T.H.Eriksen promatra grupne odnosno višestruke identitete, on dolazi do zaključka kako svaki pojedinac ima više različitih identiteta i statusa (dakle, pripada različitim *zajednicama* – o čemu će riječi biti u sljedećem poglavlju) te kako se različite vrste zajednica mogu kreirati na različitim osnovama i načelima (Grbić 2012:131). Tako se zapravo proces identifikacije odvija kroz intenzivno prožimanje objektivne i spoznajne dimenzije (objektivni kulturni sadržaji) s emotivnom (osjećaj pripadnosti, lojalnosti i zajedništva), a sve navedene dimenzije su jasno – fleksibilne i mijenjaju se tijekom vremena.

Benedikt Anderson u svojoj poznatoj maniri, za zajednice, ništa čudno, tvrdi kako su one plod imaginacija koje se temelje na nizu imaginarnih konstrukcija. Istaknula bih ipak njegovu opasku kako je upravo *temelj zajedništva* ono što je konstantno u njima.

Petar Korunić se također bavi analizom identifikacije te iz njegovih radova iščitavam kako valja razlikovati dvije razine identiteta koje nastaju u procesu osobne identifikacije. Prva razina, kad kod pojedinaca nastaje *horizontalna* („bočna“) *identifikacija* pri čemu se mogu pojaviti više identiteta jednakih po svojoj društvenoj vrijednosti, na primjer više identiteta-uloga: žena, kćerka, studentica, prijateljica, ljubavnicaitd. Svi su oni fluidni i promjenjivi. Druga razina, kad kod pojedinaca nastaje *vertikalna identifikacija* i identiteti koji su u hijerarhijskoj uzajamnoj ovisnosti, na primjer identiteti kojima se iskazuje teritorijalna pripadnost: nekoj zavičajnoj regiji, općini, selu, županiji, hrvatskoj pokrajini, političkoj zajednici, hrvatskoj državi; ili identiteti kojima se iskazuje pripadnost etnosu: nekoj porodici, užoj etničkoj grupi, etničkoj zajednici, hrvatskom narodu, naciji-državi itd.

Nakon objašnjenja osobne identifikacije, isti autor u svojoj analizi nacije i nacionalnog identiteta ističe znanstveni pristup etničkog i nacionalnog identiteta i napominje kako isti počiva na uvjerenju da na određenom prostoru i/ili u nekoj državi postoji kulturni, etnički idruštveni pluralizam (Korunić 2004:91). Taj model počiva na nekoliko načela koja smatram važnima u općenitoj raspravi o izgradnji odnosno stvaranju identiteta te ću ih ovdje navesti. To su načela da (1) na nekom prostoru postoje najmanje dvije, a najčešće više etničkih grupa tj. da postoji i identitet „prvoga“ i „drugoga“, (2) da sve te etničke grupe i etnije impliciraju etničke odnose, a nacije i nacionalne zajednice pretpostavljaju postojanje nacionalnih odnosa i stanja, (3) da etnički i nacionalni odnosi, te etnički i nacionalni identiteti, uključuju postojanje najmanje dviju *kolektivnih strana* i/ili dva *kolektiviteta*: i etničkog i nacionalnog kolektiviteta koji se izgrađuju i konstruiraju na nekom prostoru, (4) da je tada, u pravilu, riječ o kulturnim i etničkim pluralnim sredinama, (5) da se na tim međuetničkim i međunacionalnim odnosima – kako unutar kulturne i etničke raznolikosti tako i unutar društvenog pluralizma, u procesu etničke identifikacije – uvijek konstruiraju najmanje dva međuvisna identiteta: identitet *pripadnika ine-pripadnika* nekoj etničkoj ili nacionalnoj zajednici, tj. i identitet “prvih” (koji pripadaju “našem” kolektivitetu) i ujedno identitet “drugih” (koji pripadaju “njihovom” kolektivitetu) itd., (6) da identitet, dakle, “drugoga” uvodi razliku između “nas” i “njih”, “naših” i “njihovih”; (7) da stoga identitet “drugoga” pretpostavlja postojanje i istraživanje identiteta “prvoga”, odnosno da pretpostavlja postojanje višestrukih društvenih identiteta, tj. postojanje etničke, nacionalne i kulturne različitosti (pluralizma) na određenom prostoru i da je to golemo znanstveno područje, (8) da je, dakle, identitet nužno promatrati (kako na razini nastanka i razvoja identiteta, tako i na razini procesa samoidentifikacije ili svijesti) odnosno modelu: identitet/okolina jer tek njegova okolina – koja je u pravilu mnogo složenija i kompleksnija od identiteta “prvoga”, jer je riječ o beskonačnom broju “drugih” identiteta i vrijednosti – daje puni sadržaj i smisao postojanja i razvoja identiteta “prvoga” (Korunić 2004:91) Kao i autori koje sam gore navela, i Korunić se, u svojoj daljnjoj analizi bavi višestrukim identitetima te zaključuje kako na (1) na razini etničkih i/ili nacionalnih sentimenata (odnosno osjećaja, htijenja i znanja) nastaju *individualni identiteti*, *grupni identiteti*, *kolektivni identiteti* i *identitet kolektiviteta* dok se na (2) razini zbilje¹ nastaju *društveni identiteti*, *etnički identiteti* i *nacionalni identitet* (Korunić 2004:91).

---

¹Unutar neke nacionalne zajednice, njezine političke zajednice ili nacionalne države u kojoj je nacija dominantna etnija

2.2. ZAJEDNICA

Premda jasan na prvi pogled, ipak je termin *zajednice* važno analizirati i pozabaviti se istim. Kao rudimentarnu definiciju istaknula bih da je zajednica skup jedinki povezanih u cjelinu odnosno zajednica je skupina pojedinaca povezanih istim interesima, pravilima ili običajima s kojima se svi/većina u određenoj zajednici identificiraju i kojima isti odgovaraju. Samo ime zajednice govori nam da zajednica znači biti *zajedno*, što je ovdje prvi ključan pojam, dok je sljedeći - pojam *Drugoga* tj. promatranja sličnosti i razlika u odnosu na karakteristike Drugoga.

Pojedincima, u kakvoj god zajednici odrastali, ona podiže životni elan, opravdava postojanje, dijeli autoritet i nema razumijevanja za svoje relativiziranje. Grupa, veoma često, pojedincima pruža ono nešto što sami (možda) teško ostvaruju. Ako ništa drugo, grupna kohezija dobro dođe kao riječ podrške i rame za plakanje u slučaju pojedinčeva i/ili grupnog neuspjeha bilo koje vrste.

Premda svaka zajednica ima identične obrasce i forme ipak je, kao što sam pokušala objasniti, sam pojam prilično širok, rastezljiv i može biti različito tumačen. U daljnjoj analizi izdvajam nekoliko autora koji se bave ovim terminom i koji navode sljedeće: „Riječ zajednica nije dovoljno jasna i koristi se u različitim značenjima. I ona je primjer onoga što se naziva *nomen nudum*, dakle složena je do te mjere koja dopušta da se u taj pojam smjeste i dijametralno različita određenja i ona koja ne moraju tražiti provjeru.“ (Dugandžija 2010:19) Helmuth Plessner u svojoj poznatoj knjizi „*Granice zajednice*“ govori kako postoje dvije vrste zajednica. Prve su temeljene na krvnom srodstvu, druge pak na ideji odnosno ideologiji. Prve tako karakterizira iskrenost, nesuzdržanost, požrtvovnost i pripadnici koji su spremni na najekstremnije pothvate samo na temelju istog srodstva. Zajednice pak temeljene na ideji, više razvijaju naklonost prema samoj zajednici, a manje prema ljubavi prema bližnjem (i/ili krvnom srodniku). Tako takve zajednice barataju „apstraktnom općenitošću“, a „središte ličnosti zamijenjeno je bezličnim središtem ideje“ (Dugandžija 2010:22).

Posljedice bivanja u zajednici su različite. Kada društvene zajednice međusobno komuniciraju unutar nekoga šireg društvenog konteksta, one razvijaju potrebu da odrede granice među sobom i to čine tako da potenciraju neke od aspekata kulture koje smatraju specifičnim (Supek 1989:146). „Naime, kroza svu poznatu povijest najatraktivnija ponuda što

ju je zajednica ponudila svojim članovima jest pripadanje i privrženost "svojoj" zajednici: kao opravdano iracionalni i racionalni, legitimni temelj zajedništva i identiteta.“ (Božić Vrbančić 2008:24).

Unutar kompleksnih zajednica, društvena je elita ta koja ima moć da selekcioniра, nameće i čak stvara kulturne simbole nacionalnog porijekla i osobitosti, te pomoću tog kulturnog programa opravdava raspodjelu i preraspodjelu životnih resursa. Time ona ujedno određuje i način interakcije između lokalnih i regionalnih zajednica, odnosno s vremenom nove oblike ili varijacije etničkih granica. Budući da niti jedna kompleksna društvena zajednica ne živi u izolaciji od drugih, sebi sličnih, procesi centralizacije unutar nekih nacionalnih država, kao i grupiranje na nad-nacionalnoj razini, imaju reperkusija na situaciju svake druge nacionalne zajednice (Supek 1989:148). Frederik Barth u svom poznatom zborniku „*Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*“ iznosi kako ni jedna zajednica ne živi u izolaciji već u stalnoj komunikaciji s drugima, involvirane zajednice se žele razlikovati i distancirati stoga stvaraju granice, a to čine njima samo njima svojstvenim pravilima odnosno selekcijom odabranih kulturnih elemenata (recimo simbola) i pripisivanjem istih kao osobito važnih i distinktivnih. Prema Barthu, radi se dakle o procesu distanciranja i razgraničavanja na temelju kulturnih karakteristika, što smatram prilično razumljivim i jasnim. Blizak Barthu, poznati simbolist Anthony P. Cohen približava se našim terminima pitajući se na koji način članovi neke zajednice održavaju integritet svoje zajednice – pod terminom *zajednica* smatra veću ili manju grupu ljudi koja dijeli zajedničku povijest, jezik, društvene norme i vrijednosti, ista uvjerenja itd. Blizak je Barthu upravo stoga što se fokusira na interakciju i granice među zajednicama, a manje na kulturne sadržaje. Baš kulturni sadržaji i društvena struktura ne izgrađuju ni određuju niti postojanje zajednice niti njen identitet zbog neupitnog procesa – procesa društvene promjene. Zajednica tako postaje „simbolička tvorevina, konstrukt“ ovisna o značenjima koja simbolima daju njeni članovi². Cohen dalje navodi kako je posebnost i distinktivnost vrijedne analize zajednice upravo u značenjima koje im članovi pripisuju. I u ovom slučaju, zajednica je simbolički konstrukt; unutar čijeg društvenog prostora pojedinci pronalaze referentne točke vlastitoga identiteta.

Što se pak tiče Ernesta Laclaua tiče, on pak zanimljivo i kuriozitetno tvrdi da se identifikacija može analizirati kao neuspjeh identiteta. Tako je subjekt subjekt manjka, nemogućnosti, ali ta nemogućnost je "aktivna i produktivna", stvara žudnju za identitetom. (Božić-Vrbančić 2008:15). Uključivanje subjekta u društveni poredak, u simboličko, događa

---

²Podaci preuzeti sa predavanja kolegija Globalizacija i lokalne kulturne prakse

se aktom identifikacije kojim subjekt prepoznaje sebe (kao ovo ili ono). Subjekt traži ispunjenje svog identiteta u simboličkom, ali to ispunjenje koje subjekt traži je nemoguće jer je, kako tvrde Laclau i Mouffe (1985), simboličko samo po sebi nedostatak. Ono ne postoji kao objektivni sustav već upravo suprotno, ono postoji za subjekta tek na razini značenja. A značenje društvenog dano je različitim diskursima koji stvaraju imaginarni okvir kroz koji subjekt interpretira simbolički poredak. Jednostavnije rečeno, slijedeći Žižekovo pojašnjenje: nedostatak društvenog uvijek je pokriven fantazijskom konstrukcijom kojom doživljavamo društveno kao čitavu objektivnu stvarnost. Fantazija je tako oslonac koji daje konzistentnost za našu vlastitu realnost. Način na koji razumijemo svijet uvijek je limitiran realnošću kojoj pripadamo. Tako uvijek postoji mogućnost da postoje neka saznanja neovisno o našoj svjesnosti istih, saznanja koja mogu poremetiti i transformirati naša dosadašnja shvaćanja i poimanje svijeta.

Laclau u knjizi „*On populist reason*“ baveći se stvaranjem popularnih identiteta navodi kako bilo koji popularni identitet ima unutrašnju strukturu koja je suštinski reprezentativna (Laclau 2005:163).

U istom djelu možemo vidjeti kako je pojam *demokratskog identiteta* praktički neodvojiv od onoga što Laclau naziva *popularnim identitetom*. Sve komponente su slične: neuspjeh konceptualnog poretka koji bi objasnio jedinstvenost društvenih aktera; potreba da se artikulira pluralnost pozicija na nominalne načine, nema dane racionalnosti koja bi popularnim zahtjevima „dopustila“ da srastaju blizu centra itd. (Laclau 2005:169).

Što se tiče identifikacije zajednica, ista je vidljiva kroza dvije manifestacije; javne i privatne. Javno lice identifikacije zajednice bila bi percepcija od strane drugih, a privatno lice unutarnji doživljaji življenog iskustva. Upravo na te dvije manifestacije zajednica se simbolizira i realizira, dakle na simboličkoj i realnoj razini, kao i identifikacija sama.

Osnova svih modernističkih teorija o identitetu je zapravo misao „o drugome kao odrazu sebe“ – na individualnom i kolektivnom nivou. Identiteti se pojavljuju isključivo u odnosu s Drugim stoga su stalno destabilizirani i skloni mijeni onime što je isključeno iz njihove produkcije. Premda sam jasno tematski i smisleno pokušala odvojiti poglavlja „Identiteta“ od poglavlja „Zajednica“ jasno je i neizbježno njihovo preklapanje. Kao dinamični pojmovi međusobno se nadopunjuju, nadograđuju i zapravo objašnjavaju jedan drugog.

2.3. NASTANAK MODERNIH NACIJA, NACIONALNOG IDENTITETA – KRATKI PREGLED

U ovom kraćem poglavlju osvrnut ću se na nastanak modernih nacija. Smatram da je ipak važno ne zanemariti historijsku ulogu društva u cjelini u izgradnji tako jakih pojmova te ću se ovdje baviti navedenim.

Odmah ću prijeći na stvar; nacije kao punokrvne nacionalne zajednice i uz njih, nacionalni identiteti *sumoderni fenomeni* koji se pojavljuju u razdoblju modernog društva. Iz tog razloga važno ih je razlikovati od prvotne etnije, etničke grupe i etničkih identiteta (koje su po svom postanku, jasno, starije povijesne pojave od nacija i nacionalnih identiteta).

U stručnom diskursu i raspravi postoji jasna suglasnost da su te pojave nastale u modernom društvu, od kraja 18. stoljeća nadalje. I to u periodu izgradnje modernog društva – u tijeku modernizacije, transformacije, industrijske revolucije, nagle urbanizacije i sl. Zapravo, u tijeku izgradnje novih masovnih kolektiviteta koji egzistiraju još i danas. Stvaranjem novih masovnijih kolektiviteta događaju se promjene na svim područjima; od jezika i jezičnog identiteta, školstva, visoke kulture, industrije, nacionalnog tržišta, preko ekonomskih i političkih odnosa i na kraju cjelokupnih društvenih odnosa.

Moderna nacija i nacija-država nastaje na vrhuncu *procesa konstituiranja i reprodukcije i transformacije etničke zajednice* kao nova ljudska zajednica koju tvore (1) masovniji kolektivitetina svim makrorazinama i (2) posve drukčija organizacija života ljudi/etnosa i (3) posve drukčiji procesi samoidentifikacije stanovništva (Korunić 2004:91).

Dakle, prema koncepciji klasičnog modernizma, nacija i nacionalizam su sastavni dio modernog svijeta, nastali iz potrebe novih političkih i društvenih okolnosti. Anthony Smith razlikuje pet osnovnih vrsta modernističkih teorija. (1) teorija bazirana na kulturi industrijalizma, iznesena u radu Ernsta Gellnera „*Thought and Change*“ prema kojoj se nacionalizam temelji na jeziku i kulturi u vremenu kada modernizacijski procesi uništavaju tradicionalne odnose. Ovdje je istaknuta uloga masovnog sustava visokog obrazovanja, neophodnog za funkcioniranje industrijskog društva, koji stvara visoku kulturu. Naciju definira kao društvo visoke kulture, a nacionalizam koji, koristeći postojeće kulture uz njihove česte radikalne preobrazbe ili izmišljanje, stvara nacije, kao političko načelo koje tvrdi da politička i nacionalna jedinica trebaju biti istovjetne. (2) U socioekonomskim

modelima, baziranim na odnosu nacionalizma i kapitalizma, nacionalizam se javlja kao populistički i romantični pokret lokalnih elita na periferiji kao odgovor na eksploataciju od strane jače razvijenog centra zbog čega se prilagođavaju pučkoj kulturi i od nje stvaraju nacionalnu kulturu kako bi se stvorila međuklasna zajednica s vlastitim, mitskim identitetom. Nadalje, (3) teorija političkog modernizma – država je izvor i okvir modernih nacija. Ističe se središnje mjesto masovne, građanske nacije, a ideologija nacionalizma ima funkciju mobilizirati stanovništvo i legitimirati njegovu političku ulogu. Naciju definiraju jasne i priznate državne granice. (4) Teorija političkog mesijanizma govori kako su nacionalizam stvorili nezadovoljnici modernim svijetom kao odgovor na krizu identiteta nastalu modernim uništavanjem starih tradicija. Te elite uspostavljaju novu (svojevrstu) „religiju“ – nacionalizam, kako bi uvjerila mase u nužnost žrtvovanja za razvoj nacije, kao rezultat kojega će nestati potrebe za nacionalizmom. I zadnje (5) teorije o izmišljanju i zamišljanju. U ovoj cjelini Smith govori o Hobsbawmovim i, već spomenutim, Andersonovim teorijama nacije. Svojim već poznatim tezama o naciji kao konstruiranoj i izmišljenoj zajednici, odnosno zamišljenoj zajednici ta su dvojica autora potkopala ontološki status nacije kao zbiljske zajednice utemeljene u povijesnom i društvenom životu kulturnih kolektiviteta. Svojim radovima su signalizirali raspadanje teorije klasičnog modernizma i uvođenje ograničenijih postmodernih analiza nacije (Dujmić 2006:149).

3. DRUŠTVO JE NEMOGUĆE?

Kao što sam već prije istaknula, kao lajtmotiv ovog rada poslužila mi je zajednička knjiga Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe „*Hegemony and Socialist Strategy*“ pomoću čije se teze o temeljnoj »nemogućnosti društva« stvaraju epistemološke mogućnosti za lakanovsko promišljanje pojmova ideologije, kao i samog pojma 'Političkog' ili pojma i definicije 'Društva'. Autori pokušavaju kroz koncept *hegemonije* Antonia Gramscija definirati ključno polje za konstrukciju političke zajednice. Njihova se teorija tako stavlja u kontekst i psihoanalitičkog diskursa, no i diskursa koji je u društvenim znanostima poznat pod nazivom »društveni konstruktivizam«. (Maslov 2008:179).

Kao pripremu za razradu teme, autori jasno navode i uzimaju u obzir tijekom svoje analize epohalne društvene promjene koje su se dogodile neposredno prije izlaska ove knjige³ poput – kraja Hladnog rata, dezintegracije Sovjetskog sistema, drastične transformacije socijalne strukture, a sve to u korijenu novih paradigmi konstrukcije novog društvenog i političkog identiteta i poretka - tzv. kasnog, nereguliranog ili post-fordističkog kapitalizma. S gašenjem kejnzijanske države blagostanja, raspadom društvene solidarnosti zasnovane na tradicionalnoj obitelji, rastom birokratskog aparata (tj. govoreći općenito s pojavom »kasnog kapitalizma«), te s javljanjem »novih društvenih pokreta« – urbani, ekološki, feministički, antinuklearni, itd. – dolazi do raspada onoga što Laclau i Mouffe nazivaju »jakobinskim imaginarijem« marksističke teorije (Maslov 2008:180). Pluralan i raznolik karakter suvremenih društvenih borbi koje su u porastu rezultirao je tako i krizom u samoj teoriji. Autori su toga svjesni pa upravo stoga pokušavaju formulirati svojevrsnu novu teorijsku intervenciju. Uvidjevši kako klasična marksistička paradigma nije dovoljna za objašnjenje političkog polja, autori dolaze do novih teorijskih intervencija i uvida. Tako je vodeća nit analize u navedenoj knjizi transformacija koncepta hegemonije, koji se smatra kao diskurzivna površina i fundamentalno „čvorište“⁴ marksističke političke teoretizacije. Prema njima, iza koncepta *hegemonije* postoji nešto skriveno, nešto više od samog tipa političke relacije komplementarno s osnovnim kategorijama marksističke teorije. Hegemonijska forma u politici počinje tako biti dominantna tek relativno nedavno, kada je reprodukcija različitih društvenih polja počela trajno mijenjati uvjete koji stoga zahtijevaju konstrukciju novih sistema razlike.

---

³ Knjiga je izdana 1985. god

⁴ Nodal point – point de capiton, tzv. „čvorište“ – koncept točke

Od tada, najviše intelektualnih rasprava Ljevice tiču se stvaranja novih društvenih pokreta, multikulturalizma, globalizacije, urbanizacije i deteritorijalizacije ekonomije, a sva ta brojna pitanja iznjedrila su iz postmoderne.

Sve što se događalo, od izlaska knjige, blisko je pratilo obrasce navedene u samoj knjizi, a središnja pitanja kojima se autori u knjizi bave, danas su istaknuta i aktualna kao nikad prije i stoga svakako vrijedna pozornosti i daljnjih tumačenja.

Autori vide teorijsku perspektivu razvijenu tad (u korijenu Gramscijevog diskursa i u središtu kategorije hegemonije) – kao znatno adekvatniji pristup suvremenim (aktualnim) pitanjima nego intelektualni aparatus koji često prati recentne diskusije političkog subjektiviteta, demokracije, trendova i političkih posljedica globalizirane ekonomije te tako formiraju svojevrsnu teorijsku intervenciju.

U početku ovog poglavlja spomenula sam tezu o temeljnoj »nemogućnosti društva« te ću ovdje pokušati produbiti istu. To je teza koja govori kako društvo nije legitiman objekt diskursa, u ovom slučaju znanstvenog. »Nezavršeni karakter svakog totaliteta nužno nas navodi na odbacivanje, kao područja analize, premise 'društva' kao prošivenog i samodefiniranog totaliteta. 'Društvo' nije ispravan objekt diskursa, ne postoji niti jedan osnovni princip koji fiksira – te stoga i konstituira – cijelo polje razlika. Nerješiva napetost unutrašnjost/izvanjsko uvjet je bilo kakve društvene prakse: nužnost postoji samo kao djelomično ograničavanje polja kontingencije. Upravo je na ovom terenu, gdje nisu mogući ni potpuna unutrašnjost niti potpuna izvanjskost, konstituirano društvo (...) Da bi bili *potpuno* izvanjski jedni naspram drugima, entiteti bi trebali biti potpuno interni naspram sebi; tj. imati potpuno konstituirane identitete, koji nisu potkopani eksterijerom. No ovo smo upravo u potpunosti odbacili. *Ovo polje identiteta, koje nikada nije u potpunosti stabilizirano, jest polje preuvjetovanja.*« (Laclau i Mouffe 2000:111). Dakle, Laclau i Mouffe odbacuju poznati koncept društva kao zasnivajuću totalnost parcijalnih odnosa te nastavljaju dalje.

Društvo se može samo djelomično ostvariti upravo u trenutku između apsolutne fiksiranosti i ne-fiksiranosti entiteta, između tih dvaju kretanja koja nikad nisu u *potpunosti* moguća. Samo polje diskursa, definirajući objekte kao diskurzivne, pretvarajući momente u elemente, nikada u potpunosti ne vrši ovu funkciju, tj. diskurs uvijek postoji samo kao parcijalno ograničenje »viška značenja« (Maslov 2008:184). Tako je polje društvenog, zapravo polje međudiskurzivnih preplitanja, a za stabilizaciju momenata u elemente sukobljavaju se različiti diskursi. Diskursi pokušavaju artikulirati te nefiksirane momente (»lebdeće označitelje«),

pomoću spomenutih *čvorišnih točaka* (*points de capiton*) – privilegiranih diskurzivnih točki parcijalnih fiksacija, označitelja koji retroaktivno stabiliziraju lanac označitelja, tako što fiksiraju značenje (Maslov 2008:185).

Ono što po autorima sprječava potpuno »zatvaranje« društvenog, što nije moguće simbolizirati te kao takvo uvijek ostavlja otvorenim procjep između realnosti i njene simbolizacije, jest *antagonizam*. Laclau i Mouffe, uvažavajući kritiku što ju je dijalektici uputio Karl Popper, ne tvrde da je antagonizam objektivan, da u potpunosti pripada sferi realnoga, već, i dalje se pridržavajući svog anti-pozitivističkog postulata, tvrde da antagonizam stvara *granicu* naspram svake objektivnosti, kao djelomično i nestabilno objektivizirana realnost: »antagonizam, daleko od toga da je objektivan, jest odnos koji *ukazuje na granicu svake objektivnosti*«. Granice o kojima govore Laclau i Mouffe, naravno, nisu izvanjske (što i ne mogu biti, ako smo ustvrdili da ne postoji striktno izvan-diskurzivno polje, čista odsutnost diskursa), već unutarnje: to su granice koje onemogućuju društvu da se u *potpunosti* konstituirao kao puna, zatvorena, prisutnost (Maslov 2008:186)

Jasno nam je - kao što društvo nije u potpunosti moguće, tako nije u potpunosti ni nemoguće, a to osigurava imanentna nemogućnost ostvarenja dviju logika društvenog, logika razlika i logika ekvivalencije. Prva nikada u potpunosti ne uspijeva stvoriti u potpunosti prošiven prostor, dok logika ekvivalencije artikulira u nizu ekvivalencija različite identitete, i njen krajnji „cilj“ bi bila antagonistička podjela društva na dvije neprijateljske strane.

U početku svoje analize, autori primjećuju da je između suvremenog kapitalizma⁵ i marksizma došlo do sve većeg jaza. I to upravo nakon društvenih previranja i stvaranja novih društvenih pokreta, marksizam je bio u svojevrsnom povlačenju, nemoćan da obuhvati imaginaciju svog osnovnog elementa – proletarijata no istodobno odbijajući da u gore navedenim novim društvenim pokretima vidi išta značajno, išta više od pukog dodatka radničkoj klasi i pozabavi se njime unutar svojih kategorija, naravno. Tako već sredinom 1970-ih godina dolazi do teorijskog zastoja. Takva je situacija stvorila dvije vrste stajališta: ili negirati promjene i tako se skloniti/povući u ortodoksnu stranu, ili dodavati deskriptivne analize novih trendova koji su podređeni – bez integracije – teorijskom tijelu koje je ostalo uglavnom nepromijenjeno (Laclau, Mouffe 2000:viii).

---

⁵Pod pojmom kapitalizma Laclau ne smatra zatvoren totalitet kojim upravljaju pokreti iznjedreni iz kontradikcija komoditeta kao elementarne forme. Također, kapitalizam ne promatra kao potpunu ekonomsku stvarnost već kao kompleks u kojem ekonomske, političke, vojne, tehnološke i sve ostale određenosti (svaka s vlastitom logikom i određenom autonomijom) – ulaze u šire određenje kapitalizma kao pokreta (Laclau 2005: 114)

Umjesto da se nose s *klasama*, poznatom marksističkom trijadom (ekonomskom, političkom i ideološkom) ili s kontradikcijom između sila i odnosa proizvodnje kao nataloženih fetiša, ovi autori su pokušali oživjeti preduvjete koji njihovu diskurzivnu intervenciju čine mogućom, postavljajući si pitanja koja se tiču kontinuiteta i diskontinuiteta u suvremenom kapitalizmu. Gore spomenuta *klasna borba*, za naše autore, predstavlja borbu stereotipnih oponenta i samim time je kao koncept gotovo potpuno lišena smisla⁶, što zvuči prilično grubo. Zapravo, autori su svjesni da je polje marksističke teoretizacije značajnije ambivalentno i raznolikije no što je monolitni marksizam/lenjinizam prezentiran u marksističkoj povijesti.

Ponovno iščitavanje marksističke teorije u svjetlu suvremenih problema nužno involvira dekonstrukciju središnjih kategorija te teorije same. To autori nazivaju postmarksizmom i definiraju ga kao proces ponovnog usvajanja intelektualne tradicije i kao proces koji ide dalje od te intelektualne tradicije same. Mnogi društveni antagonizmi i društvena pitanja koji su krucijalni pri razumijevanju problema suvremenog društva, pripadaju polju diskurzivnosti koje je izvanjsko marksizmu, i stoga se ne mogu rekonceptualizirati u terminima marksističkih kategorija. Ta tranzicija iz marksizma u postmarksizam nije samo ontička već i ontološka, navode autori. Što se još diskurzivnosti tiče, tu kategoriju u suvremenoj političkoj misli prate još tri bitne struje mišljenja dvadesetog stoljeća, a to su analitička filozofija, fenomenologija i strukturalizam. Kao početak intervencije Laclaua i Mouffe možemo primijetiti da u spoju marksizma s Gramscijevom misli, obilje klasnih identiteta klasičnog marksizma valja zamijeniti hegemonijskim identitetima konstruiranih kroza nedijalektička posredovanja.

Laclau ističe da je za razvijanje i radikalizaciju njihova teoretskog stajališta ključno pomicanje od striktno sociološkog i deskriptivnog opisa konkretnih faktora na polju političkog, te pomicanje prema *formalnoj analizi logike političkog* »stvarno važan zadatak jest razumijevanje logike stvaranja te rastvaranja identiteta, kao i formalna određenja prostora u kojem se međuodnose« (Maslov 2008:182).

Prihvativši koncept *preuvjetovanosti* (ili višestruka uvjetovanost, eng. overdetermination, Louis Althusser osmislio ovaj pojam uzevši ga iz područja psihoanalize no kasnije od njega odustaje) Laclau i Mouffe u potpunosti su započeli izvršavanje paradigmatškog odmak od

---

⁶<http://www.noviplamen.net/glavna/ernesto-laclau-inspirator-podemos/>

marksizma, te ulaze u polje (*post*)*strukturalizma*, pod utjecajem Foucaulta, Derridaâ i Lacana; s nestankom krajnje *pozitivnost* društvenog, te bilo kakvog oblika paradigmatičke učvršćenosti, potrebno je preciznije definiranje logike artikulacije:

»... *artikulacijom* ćemo nazvati svaku praksu, koja uspostavlja odnose između elemenata, takoda je rezultat tih odnosa preoblikovanje tih identiteta. Strukturirani totalitet koji rezultira takvom artikulatorkom praksom, nazvat ćemo *diskurs*. Različite pozicije, ako se pojavljuju artikulirane unutar diskursa, nazvat ćemo *momentima*. Nasuprot tome, *elementom* ćemo nazvati svaku razliku koja nije diskurzivno artikulirana.« (Maslov 2008:182) Slijedeći M. Foucaulta diskurs predstavlja »*regularnost u disperziji*«, sa samim naglaskom na regularnost što konstituira konfiguraciju, koja u određenom kontekstu eksteriornosti može biti označena kao *totalitet*: »Stoga su, u artikuliranom diskurzivnom totalitetu, gdje svaki element zauzima različitu poziciju – u našoj terminologiji, gdje je svaki *element* sveden na *moment* tog totaliteta – svi identitet relacijski, te sve relacije imaju nužni karakter.« (Maslov 2008:183).

Poststrukturalizam tako autori smatraju glavnom nišom svoje teorijske refleksije unutar kojeg dekonstrukcija i psihoanalitička teorija imaju odlučujuću značajnost u formulaciji pristupa hegemoniji kao glavnog pojma svoje analize.

Povijesno, kategorija *hegemonije*, originalno je elaborirana u ruskoj socijalnoj demokraciji. Potom, autori ukratko pojašnjavaju kako se „ponašala“ u imperijalnom dobu i kako, s Gramscijem, ova hegemonistička kategorija postaje temeljan/sastavni dio subjektiviteta povijesnih uloga (koje tako prestaju biti dotadašnji samo klasni akteri) (Laclau, Mouffe 2000:xii). Gramscijeva originalnost očituje se u njegovom zaključku koji glasi kako univerzalnost nije jednostavno datost već kontingentna konstrukcija; to je *proces hegemonijske univerzalizacije* (Laclau 2014:120). Hegemonija tako ima veoma precizne uvjete i mogućnosti, oboje promatrane s točke gledišta koji odnos što zahtjeva da bi bio hegemonijski i iz perspektive konstrukcije hegemonijskog subjekta. Tako je hegemonija univerzalistička dimenzija. A kakva je ta specifična univerzalnost inherentna hegemoniji? Ona rezultira iz specifične dijalektike koji autori nazivaju logika razlike i logika ekvivalencije (koje sam ranije spomenula). Pristup Laclaua i Mouffe je jasan – univerzalnost kao politička univerzalnost, i u tom smislu ovisi o unutrašnjim granicama unutar društva.

Pojam *društvenih antagonizama* također je jedan od središnjih misli naših autora. Teza autora jest kako su antagonizmi⁷ odnosi koji otkrivaju granice svih objektivnosti, a nikako nisu objektivni odnosi. Društvo je „izgrađeno“ uokolo tih granica, i to su stoga antagonističke granice. Iz tog razloga, autori poimlju da *političko* ima status ontologije društvenog, odnosno da političko nije superstruktura sa svim pripadajućim značenjima.

Od 1980ih godina 20. stoljeća evidentna je kriza ljevice (koja je još uvijek prisutna!). Pod krinkom modernizacije mnogi „lijevi“ prešli su u „lijevi centar“ odbacivši tako pravi identitet ljevice tvrdeći kako je potreban „radikalan Centar“ iz kojeg bi iznjedrila rješenja koja odgovaraju apsolutno svima u društvu. To implicira da politika više nije strukturirana oko društvene podjele i da su politički problemi postali gotovo samo tehnički, sve to samo naizgled, naravno. Ljevica je tako na raskrižju i dan danas. Navedenoj krizi ljevice pa tako i društvene misli, Laclau i Mouffe nastoje doskočiti tražeći alternative toj sve naprednijoj krizi i različito odgovoriti na istu (koncept hegemonije jedan je od potencijalnih odgovora). U knjizi, koja nam je pružila najširi uvid u ovaj problem „*Hegemony and Socialist Strategy*“, autori napominju kako je jasno da se lijeva alternativa može sastojati samo od konstrukcije različitih sustava ekvivalencije koji uspostavljaju društvenu podjelu na novoj bazi. Nadalje, složni su u zaključku kako bi se stoga alternativa Ljevice trebala nalaziti striktno u polju demokratske⁸ revolucije (o kojoj će biti riječi o ostatku ovoga rada) i širiti lance ekvivalencije između različitih borbi protiv opresije. Zadatak Ljevice tako nije odreći se liberalno-demokratske ideologije već naprotiv – produbiti i proširiti je u smjeru radikalne i pluralne demokracije (Laclau, Mouffe 2000:176). bazirane na slobodi i jednakosti za sve pri kojoj će sve nejednakosti i svi odnosi subordinacije i eksploatacije biti prevaziđeni. Kao glavnu zapreku ovom zadatku autori ističu esencijalni apriorizam odnosno uvjerenje da je društveno sačinjeno do neke točke s koje je onda moguće popraviti značenja bilo kojeg slučaja neovisno od bilo koje artikulatorne prakse. Neki socijalisti vjeruju da demokracija nije put već rezultat, ali Laclau tvrdi upravo suprotno – demokracija je početna točka socijalističke strategije⁹.

Za autore, problem s aktualno *postojećim liberalnim demokracijama* nije u njezinim konstituirajućim vrijednostima vidljivim iz principa slobode i jednakosti za sve, već sa sistemom moći koji redefinira i ograničuje operativnost upravo tih vrijednosti.

---

⁷ Istima pristupaju i teorijski i politički

⁸Pod „demokratskim“ Laclau ne podrazumijeva išta vezano sa demokratskim *režimom*. (Laclau 2005:125)

⁹<http://www.noviplamen.net/glavna/ernesto-laklau-inspirator-podemos/>

3.1. KONCEPT HEGEMONIJE

U ovom ću se poglavlju pobliže baviti analizom termina *hegemonija* – središnjim terminom knjige „*Hegemony and Socialist Strategy*“. Koncept je u političku teoriju uveo i razvio talijanski marksist i anarhist Antonio Gramsci kako bi pokušao objasniti suptilno sredstvo kojim se odražava vladajući (kapitalistički) poredak. Gramscijeva vizija *hegemonije* presijeca distinkciju državno/civilno društvo no pored toga jest duboko demokratska, upravo stoga što podrazumijeva uključanje novih kolektivnih subjekata u historijskoj areni (Laclau 2005:168). Upravo je Gramsci izvršio jak utjecaj na Laclauovu cjelokupnu teoriju. Naime, sam Laclau piše kako je Gramsci predstavio cijeli arsenal koncepata (Laclau 2014:6) – rat pozicije, kolektivna volja, intelektualno i moralno vodstvo, integralna država i najvažnije – koncept hegemonije. Sve navedeno je pospješilo razumijevanje kolektivnih identiteta na jedan novi način, još neviđen u marksizmu.

„Nakon što su ustvrdili da se društveno može definirati kao niz nužnih i nikada u potpunosti uspješnih pokušaja da se konstituiraju društvo, Laclau i Mouffe tvrde da je jedina univerzalnost koja je u društvu moguća upravo *hegemonijska univerzalnost*, uvijek kontaminirana partikularnim. Hegemonijska univerzalnost proizlazi iz dijalektike dviju navedenih logika – *logike ekvivalencije* i *razlike*, te kao takva uvijek ovisi o internim granicama društvenog – društvenim *antagonizmima*. Ukoliko prihvatimo da je jedina moguća univerzalnost *politička* (tj. hegemonijska), a status antagonističkih granica *konstitutivan* za samo društveno, Laclau i Mouffe tvrde da se u potpunosti treba odmaknuti od ideje da je politika dio nadgradnje: političko polje prema njima ima status *ontologije društvenog*“ (Maslov 2008:186).

Sam se koncept pojavio kako bi popunio jaz odnosno prazninu koja se evidentno otvorila u lancu historijske potrebe. Tako je pojava *hegemonije* svojevrsan odgovor na krizu teorijske i političke misli, o kojoj sam pisala u poglavlju iznad. Koncept hegemonije tako smjera na vrstu kontingentne intervencije neophodnu za krizu ili kolaps onoga što se smatra „normalnim povijesnim razvitkom“ (Laclau i Mouffe 2000:7). Uzevši u obzir Gramscijevu misao, *hegemonija* tako postaje ključni koncept u razumijevanju jedinstva postojećeg u konkretnim društvenim formacijama. Upravo je ovaj marksistički koncept, naši autori smatraju, daleko plodonosniji za promišljanje političkog od poznate distinkcije

baza/nadgradnja (Maslov 2008:181). Nakon što su napustili ovu potonju distinkciju i tako odbacili perspektivu da postoje privilegirane točke s kojih se pojavljuje emancipatorska politička praksa, Laclau i Mouffe se slažu da stvaranje hegemonijske lijeve alternative, može jedino iznjedriti iz kompleksnog procesa konvergencije i političke konstrukcije pri kojima hegemonijske artikulacije u bilo kojem dijelu društvene stvarnosti ne mogu biti indiferentne (Laclau i Mouffe 2000:174).

Laclau navodi da *hegemonija* kao kategorija „definira samo polje u kojem se konstituiraju politički odnosi“ (Maslov 2008:183). „Hegemonija je, veoma jednostavno, politički tip ili forma odnosa, no važno je istaknuti da je ne možemo locirati ili odrediti jednostavno u topografiji društvenog.“ (Laclau i Mouffe 2000:139). Tako logika hegemonije, kao *artikulacije* (partikularnog u univerzalno) i *kontingencije*, određuje identitete političkih subjekata u uspostavljanju *polja* njihovih vlastitih međusobnih relacija, te zajedno s odbacivanjem primarnosti ekonomskog, dovodi do niza teoretskih posljedica koje možemo ukratko pokušati sistematizirati: (1) *ne-fiksiranost društvenih identiteta*: s odbacivanjem determinacijske veze između objektivnog povijesnog »zadatka« radničke klase i političke pozicije, identitet je viđen kao čisto hegemonijski, tj. kao *sistem relacija koji nije stabilan ni fiksiran*; (2) ukidanje *ontologijski privilegiranih točaka* socijalističke prakse; s ukidanjem nužne artikulacijske veze između ekonomije i radničke klase, »*bilo koja točka napuknuća i demokratski antagonizmi*« ravnopravni su svim ostalim točkama (npr. radnička borba tako nema ontološki primat nad drugim oblicima borbi za priznanje, npr. feminističkoj); i (3) s već navedenom de-totalizacijom subjektivnih pozicija i logikom decentralizacije (jednakog ontološkog primata društvenih »napuknuća«), *nemoguće* je odvojiti različite zahtjeve i borbe unutar društvenog polja (Maslov 2008:182). U kojem polju nema mjesta hegemoniji? Laclau i Mouffe pišu kako u nekom zatvorenom sistemu racionalnih identiteta, u kojem je svako značenje svakog momenta apsolutno fiksirano (što je u startu nemoguće), nema apsolutno nikakvog mjesta za pojavu hegemonije. To je stoga što hegemonija pretpostavlja nekompletni i otvoren karakter društvenoga i pojavljuje se u poljima u kojima dominiraju artikulatorne prakse. Hegemonijski odnosi su tako sintaksni odnosi utemeljeni na morfološkim karakteristikama koje im prethode. Subjekt hegemonije, kao subjekt bilo koje artikulatorne prakse, mora biti (bar djelomično) izvanjski onome što artikulira jer u suprotnom slučaju ne bi bilo ni artikulacije same. Nadalje, hegemonija se tako pojavljuje u polju koje je ispresijecano antagonizmima te stoga pretpostavlja postojanje fenomena ekvivalencije i efekata granica.

Bez ekvivalencije i bez granica, nemoguće je govoriti o hegemoniji (Laclau i Mouffe 2000:136).

„Iako je Gramsci po autorima jedan od prvih teoretičara u povijesti marksizma koji omogućuje promišljanje autonomije političkog polja, za njega je i dalje „krajnje jezgro hegemonijskog subjekta identiteta konstituirano u točki izvanjskog prostora kojeg artikulira“ (Laclau i Mouffe, 2000: 85), tj. krajnja je jezgra kolektivne volje pripadnost klasi, tj. ekonomsko određenje, a ne hegemonijska artikulacija.“ (Maslov 2008:181). Svako društveno djelovanje ili praksa – u bar jednoj od svojih dimenzija artikularno. Ono se ne može cjelovito podvesti pod princip repeticije već se uvijek sastoji od konstrukcije novih razlika. Društveno je dakle također artikulacija utoliko što je kao „društvo“ nemoguće. Nastavljajući se na ovu tezu, autori uviđaju prisutnost kontingencije u potrebnom (stoga što kontingentno postoji samo u potrebnom/nužnom) i to nazivaju *subverzijom* koja se manifestira kao simbolizacija, metafora, paradoks te koja ispituje i deformira doslovan karakter svake potrebitosti/nužnosti koja pak tako egzistira kao napor literalizacije koja popravljala razlike sistema odnosa. Nužnost je tako jednostavan ekvivalent „sistemu različitih pozicija u zajedničkom prostoru“ (Laclau i Mouffe 2000:184).

Kroza cijelu knjigu, manje ili više direktno, Laclau i Mouffe nude nam razne primjere hegemonističkih odnosa. Pa tako recimo one u Rusiji, pa u Europi, a najviše razumljivo na primjeru Ruske Socijalne Demokracije. Hegemonija, u ovom slučaju, označava *prostor* (a ne odnos!) dominiran tenzijom između dva poprilično različita odnosa i to; (1) odnos hegemonijskog zadatka/težnje i njegovog prirodnog činitelja, te (2) odnos opet hegemonijskog zadatka i klase koja ga hegemonizira. Ako je koegzistencija ova dva odnosa pod nepreciznim konceptualnim formama referentno mjesto, precizno određenje njihove logičke artikulacije je uvjet bez kojeg se ne može, ili kako kažu autori: *sine qua non* za konverziju odnosno pretvorbu *hegemonije* u teorijsku kategoriju (Laclau i Mouffe 2000:50). Koristeći slikovitu Saussureovu distinkciju, možemo reći da su hegemonijski odnosi uvijek fakt ili djelo *parola*, (dok su klasni odnosi fakti *langue*) (Laclau i Mouffe 2000:51).

Svaka je hegemonijska pozicija bazirana na nestabilnoj ravnoteži: konstrukcija kreće od negativiteta no konsolidira se do te mjere da uspijeva u konstituiranju pozitivnosti društvenog (Laclau i Mouffe 2000:189). Iz toga slijedi, hegemonijske forme politike uvijek pretpostavljaju nestabilnost između nekog radikalnog imaginarija (demokratskog uzmimo kao primjer) i upravljanja društvenog pozitivizma.

4. DRUŠTVENE BORBE I NOVI DRUŠTVENI POKRETI

Na primjeru Rose Luxemburg i njezinog rada „*The Mass Strike, the Political Party and the Trade Unions*“ gdje se dotična bavi specifičnom temom: efikasnošću i značajnošću masovnog štrajka kao političkog oruđa autori raspravljaju o ekonomskoj i političkoj borbi te dolaze do pojma *revolucije*. Što se još tiče ekonomske i političke borbe i Luxemburg i nadalje Kautsky smatraju da ovaj odnos nikako ne smije biti odvojen odnosno oboje se slažu da je politička borba neodvojiva od ekonomske i vice versa. Luxemburg je i dalje jasna: u kapitalističkom društvu, radnička klasa je neupitno fragmentirana i do rekonstrukcije njene jedinstvenosti jedino dolazi kroz proces revolucije (Laclau i Mouffe 2000:10). Tako u revolucionarnoj situaciji biva nemoguće „popraviti“ doslovan smisao svake izolirane borbe i to iz razloga što svaka pojedinačna borba prevladava svoju doslovnost i reprezentira, putem svjesnosti masa, jednostavan trenutak jedne veće, globaliziranije, borbe protiv cjelokupnog sistema (Laclau i Mouffe 2000:11). Jedinstvenost klasa je stoga samo simbolička, i to Laclau i Mouffe ističu kao najvišu točku analize Rose Luxemburg. Nadalje, naši autori se bave i primjerom analize Kautskyja i njegovog teksta „*The Class Struggle*“ (tekst koji nerazdvojivo spaja jedinstvenost teorije, povijesti i strategije). Iz današnje perspektive taj je tekst ekstremno naivan i jednostavan no svejedno je dobar primjer iz kojeg vidimo strukturne karakteristike paradigme i razloga koji su doveli do krize pri kraju 20. stoljeća. Kautsky je sistematizirao vidljive povijesne tendencije i prezentirao teoriju rastuće simplifikacije društvene strukture i antagonizama unutar iste. Za razliku od Luxemburg koja drži da svaka pojedinačna borba ima više od jednog značenja, Kautsky je pojednostavio značenje svakog društvenog antagonizma ili elementa smanjujući njihova značenja na specifičnu strukturalnu lokaciju.

Politika, kao praksa stvaranja, reprodukcije i transformacije društvenih odnosa, ne može biti locirana na točno određenom društvenom polju, jer je problem političkog ujedno i problem institucije društvenog tj. problem definicije i artikulacije društvenih odnosa u polju ispresijecanom antagonizmima. Laclau i Mouffe ovdje ističu kako je važno identificirati uvjete diskursa za pojavu *kolektivne akcije* (usmjerene potom na borbu protiv nejednakosti i na propitivanje odnosa subordinacije), odnosno njihov je zadatak identificirati uvjete u kojima odnosi podčinjenosti postaju odnosi opresije tj. tlačenja i zapravo time konstituiraju sebe kao antagonizmi. Autori naglašavaju kako valja diferencirati subordinaciju od opresije odnosno

odnose podčinjenosti i odnose tlačenja. *Odnos subordinacije* odnosno *podčinjenosti* autori definiraju - društveni je faktor podvrgnut odlukama i djelovanjima drugog (kao primjer navode zaposlenika koji poštuje svog poslodavca, ili obiteljsku organizaciju u kojoj žena poštuje muškarca). To su odnosi koji sami po sebi ne mogu biti antagonistički. *Odnosi opresije* odnosno *tlačenja* su, sasvim suprotno, odnosi subordinacije koji su transformirali sami sebe u točke antagonizama. Ovdje autori objašnjavaju i *odnose dominacije* kao set odnosa subordinacije koji se smatraju nelegitimnima od strane vanjskog subjekta (Laclau i Mouffe 2000:153).

Kao što smo već spoznali, da bi došlo do pojave *antagonizama* mora biti zadovoljen jedan uvjet: ekvivalencijsko razmještanje među različitim subjektnim pozicijama. I to se može biti vidljivo u dvije fundamentalne varijante. Prvo, pitanje već postojećeg odnosa subordinacije koje postoji zahvaljujući premještanju demokratskog imaginarija, reartikulirano je tako u odnos opresije. Laclau i Mouffe ovdje kao primjer (Laclau i Mouffe 2000:159) ističu slučaj feminizma i kako bi nam bilo još jasnije navode i danas aktualan primjer etničkih manjina koje zahtijevaju svoja građanska prava. U drugoj varijanti pojave antagonizama radi se o sljedećem: kada se stečena prava dovode u pitanje ili kada društveni odnosi koji nisu bili konstruirani u formi subordinacije počinju biti izrazito pod utjecajem određene društvene transformacije.

U oba slučaja, da bi forme otpora poprimile karakter kolektivnih borbi, moraju postojati izvanjski diskursi koji usporavaju stabilizaciju subordinacije kao razlike.

Premda nezadovoljni samom sintagmom „novi društveni pokreti“ autori ih ipak koriste i navode da ti pokreti zapravo formiraju serije duboko različitih borbi i navode ove primjere: urbani, ekološki, antiautoritativni, antiinstitucionalni, feministički, antirasistički, etnički, regionalni i pokreti za prava seksualnih manjina (Laclau i Mouffe 2000:159). Moram naglasiti da upravo svi (!) navedeni su prisutni doslovno svuda oko nas. Sve ih možemo staviti pod isti nazivnik, a to je njihova diferencijacija od radničke borbe odnosno od klasne borbe. Nazivamo ih „novima“ upravo stoga što jesu novi, nisu postoji prije pojave Moderne, pojavili su se u skladu sa duhom vremena, a i zbog činjenice što propituju upravo nove oblike subordinacije. Baveći se ovim pitanjima, autori naglašavaju kako je važno razlikovati dva aspekta odnosa kontinuiteta/diskontinuiteta. *Aspekt kontinuiteta* uključuje činjenicu da konverzija liberalno-demokratske ideologije u „zdravorazumsko“ Zapadno društvo koja je

položila temelje progresivnom izazovu hijerarhijskih principa¹⁰. Upravo nam ta stalnost imaginarija egalitarnosti osigurava kontinuitet između borbi 19. stoljeća protiv nejednakosti (koje potječu još iz drevnih režima) s društvenim pokretima današnjice. *Aspekt diskontinuiteta* kao razmjer novih političkih subjekata biva konstituiran kroza njihove antagonističke odnose sa svježim formama subordinacije koje su nastale implantacijom i ekspanzijom kapitalističkih odnosa proizvodnje i sve brže rastuće intervencije države. S gore već navedenim društvenim promjenama, dolazi i do komodifikacije društvenog života. Društvo se tako transformiralo u prostrano tržište u kojem su nove potrebe neprestano stvarane i u kojem sve više više produkata ljudskog rada postaju jednostavno robe. Takva komodifikacija društvenog života uništila je prijašnje društvene odnose zamjenjujući ih s odnosima „robe“ kroza koje logika kapitalističke akumulacije može lako penetrirati u sve brojnije sfere javnog i privatnog života.

Globalizirani kapitalizam današnjice stvara bezbroj točki puknuća (point of rupture) i antagonizama – ekološke krize, neravnoteže u ekonomskom sektoru, masivna nezaposlenost i tako dalje. Jedino bi *preuvjetovanost* ove antagonističke pluralnosti mogla kreirati globalni antikapitalistički projekt sposoban iznjedriti borbu istoga imena (Laclau i Mouffe 2000:150). Povijest nam je pokazala da ne možemo pretpostaviti tko će biti hegemonijski nositelji ove borbe. Jasno je, to neće biti radnici, već svojevrsni otpadnici sistema¹¹, pružatelji otpora, možda anarhisti? Individua je danas podčinjena kapitalu, i to u mnoštvu društvenih odnosa: u kulturi, u načinu provedbe slobodnog vremena, liječenju bolesti, edukaciju pa čak i seksu i smrti. Jasno nam je da je ovdje riječ o konzumerističkom društvu, u društvu u kojem i mi živimo. Pojava ovakvog oblika društva, jasno nije „ukinula“ ideologiju kako je Daniel Bell (Laclau i Mouffe 2000:161) pretpostavio već sasvim suprotno – brojne nove borbe su izrazile nezadovoljstvo i otpor prema novim oblicima subordinacije. Za Laclaua je jasno - kraj ideologije je nemoguć, nastavljamo živjeti u ideološkom univerzumu. Samim time nameće se pitanje cilja. Koji je korak poslije pobjede? No on ne nudi dubinsku analizu kapitalističkog sustava i njegove tendencije i sposobnosti da kontaminira sva polja društvenog života tako da je samim time jasno da on ne nudi konkretna alternativna rješenja.

Vidljivo je da takva nova konzumeristička kultura protkana masovnim medijima kao nositeljima iste, sadrži jasne elemente subverzije nejednakosti: dominantni diskursi

---

¹⁰što Tocquville naziva „nivekiranjem uvjeta“ (Laclau i Mouffe 2000: 160)

¹¹ Laclau ih slikovito naziva outsiders of the system i još slikovitije – underdogs (Laclau 2005:150)

prezentirani su kao društveni progresi i napredovanje demokracije do te mjere da velika većina populacije ima pristup sve brže rastućem rasponu robe.

Tako su ovi novi antagonizmi ekspresije formi otpora komodifikaciji, birokratizaciji i rastućoj homogenizaciji društvenog života i stoga se učestalo manifestiraju kroza proliferaciju partikularizama i kristaliziraju u zahtjev za autonomijom samom. Također, jako je važno naglasiti da nove forme otpora nisu manifestirane samo u formama novih kolektivnih borbi već i u sve brže rastućem konceptu individualizama (Laclau i Mouffe 2000:164). Proliferacija novih antagonizama i „novih prava“ vodi ka krizi hegemonijske formacije postratnog perioda (Laclau i Mouffe 2000:168).

Pojavu novih društvenih borbi i radikalizaciju onih već postojećih (primjerice za ženska prava i za prava etničkih manjina) treba sagledati s dvostruke perspektive transformacije društvenih odnosa karakterističnih za nove hegemonijske formacije poslijeratnog perioda i sa strane efekata razmještanja u nova područja društvenog života egalitarnog imaginarija konstruiranog oko liberalno-demokratskog diskursa. Upravo je to svojevrsni okvir potreban za preispitivanje različitih odnosa subordinacije i zahtijevanja novih prava. Ne smijem zaboraviti naglasiti kako ove nove društvene borbe nemaju nužno progresivan karakter i pogreška bi bila misliti kako one spontano pripadaju lijevo orijentiranoj politici. To jednostavno nije tako. Recimo, ekološki pokreti, studentski pokreti, feministički i oni pokreti marginaliziranih masa, najizgledniji su kandidati za provedbu nove uloge no i oni ne mogu „pobjeći“ od tradicionalne već postojeće problematike. Stoga je vidljivo kako nema jedinstvene privilegirane pozicije koja će riješiti transformaciju društva kao cjeline. Sve borbe (bilo one radničke ili političke ili „nove“), ako ih promatramo same za sebe, imaju parcijalan karakter i mogu biti artikulirane u veoma različitim diskursima. Stoga, ne postoji subjekt ili nužnost, koji je apsolutno radikalan i koji se ne može „oporaviti“ od dominantnog poretka, a koji konstituira apsolutno garantirani početak potpune transformacije.

Posljednjih godina, napretkom „nove desnice“ jača mišljenje da su forme otpora novim formama subordinacije višeznačne i da ih jasno možemo artikulirati u anti-demokratski diskurs.

Svaki antagonizam, ako ga promatramo samog, jest *floating signifier*, „divlji“ antagonizam koji ne predodređuje formu u kojoj može biti artikuliran ka drugim elementima društvene

formacije (Laclau i Mouffe 2000:171). Laclau i Mouffe tu vide mogućnost uspostave radikalne razlike između sadašnjih društvenih borbi i onih koje su se odvijale prije demokratske revolucije. Potonji uvijek zauzima mjesto u kontekstu odbijanja/poricanja danih ili relativno stabilnih identiteta. Kao rezultat, granice antagonizama su tako bile jasno vidljive i nisu zahtijevale uopće biti konstruirane – tako je hegemonijska dimenzija politike bila posljedično odsutna. No u današnjim društvima, proliferacija različitih točki prekida i nesiguran karakter cijelog ukupnog društvenog identiteta dovodi također do zamućenja granica. Kao posljedica, konstruiran karakter demarkacijskih linija je vidljiviji s rastućom nestabilnošću društva samog, i premještanje granica i unutarnje podjela društvenog postaju radikalnije.

Baveći se karakterom novih društvenih pokreta i novog društva uopće, autori dotiču i temu *slobode*. Tako na stranici 172. pišu kako se posljednjih godina, u socijalno-demokratskom diskursu, kategorija slobode definira zapravo kao kapacitet za donošenje određenih izbora i odluka i kao mogućnost otvorenosti ka nizu alternativnih mogućnosti. Stoga, danas dobro poznato siromaštvo, manjak obrazovnih institucija i mogućnosti, velike razlike u životnim uvjetima, terorističke nesigurnosti i sl. u navedenom diskursu smatra se zapravo napadom na slobodu samu. Forma oblikovanja ključnih pojmova upravo poput slobode, demokracije, i recimo pravde, na nivou političke filozofije, svakako ima važne posljedice na raznovrsnost drugih razina diskursa, i vješto utječe na oblikovanje zajedničkog „zdravog razuma“ širih masa. Samo po sebi je jasno da ideju „prirodnih prava“ tako trebamo napustiti i zamijeniti je novim načinom sagledavanja problematike prava (individualnih i onih društvenih). Nemoguće je definirati individualna prava u izolaciji već samo u kontekstu društvenih odnosa koji definiraju determinate pozicija subjekta. Općenito, kada promatramo kategoriju ljudskih prava, uvijek moramo uzeti u obzir sve subjekte koji sudjeluju u istom društvenom odnosu. U tom smislu, demokratska prava je moguće jedino ostvariti kolektivno i ona stoga pretpostavljaju postojanje jednakih prava za sve (Laclau i Mouffe 2000:184). Potrebno je stoga, proširiti domenu upotrebe demokratskih prava van ograničenog i tradicionalnog polja građanstva. Socijalna teorija brani tako prava društvenog faktora na jednakost i participaciju ne samo kao građanina, već kao i aktivnog sudionika i proizvođača društvenih odnosa.

Demokracija inaugurira iskustvo društva koje ne može biti zastrašivano ili kontrolirano, u kojem će ljudi biti suvereni ali u kojem društveni identitet neće biti definitivno datost već će ostati prikiven (Laclau i Mouffe 2000:187).

Što se tiče odnosa demokracije i kocepta hegemonije, vidljivo je da logika demokracije nije dovoljna za oblikovanje bilo kojeg hegemonijskog projekta. To je stoga što je logika demokracije jednostavno ekvivalentno razmještanje egalitarnog imaginarija sve širih društvenih odnosa i kao takva je logika eliminacije odnosa subordinacije i nejednakosti. Nijedan se hegemonijski projekt ne može bazirati samo na toj logici demokracije već se mora sastojati i od kompleta prijedloga za pozitivnu organizaciju društvenog. Ako su zahtjevi podređene skupine prezentirani samo kao negativni zahtjevi, bez povezivanja istih s bilo kakvim održivim projektom za rekonstrukciju specifičnih dijelova društva, njihov kapacitet da zaista budu hegemonijski bit će nemoguć od samog početka. To je razlika koju Laclau i Mouffe nazivaju „strategijom opozicije“ i „strategijom konstrukcije novog poretka“ (Laclau i Mouffe 2000:184).

Mogućnost jedinstvenog lijevog diskursa nije izgledna, autori kažu (Laclau i Mouffe 2000:191) – izbrisana je. Ako različite pozicije subjekta i svakojaki antagonizmi i točke prekida (points of rupture) sačinjavaju raznovrsnost no ne i diverzifikaciju, jasno je da ne mogu voditi do nečega objašnjivog jedinstvenim diskursom. Diskontinuitet diskursa tako postaje primaran i konstitutivan. Diskurs radikalne demokracije prestaje biti diskurs univerzalnoga. I to je presudno, pišu Laclaua i Mouffe: ne postoji radikalna i pluralna demokracija bez odricanja univerzalnoga diskursa. Za usporedbu, klasični diskurs socijalizma bio je svakako drugačiji: to je bio upravo univerzalni diskurs koji je transformirao određene društvene kategorije u depozitorije političkih i epistemoloških privilegija.

Svaki projekt za radikalnom demokracijom neminovno uključuje socijalističku dimenziju – ukidanje kapitalističkih odnosa proizvodnje, no istovremeno odbacuje ideju da nakon tog ukidanja nužno slijedi eliminacija svih drugih nejednakosti.

5. POPULIZAM

Laclau je bio nezadovoljan dosadašnjim teorijskim perspektivama vezano za formacijukolektivnih identiteta. Neke su perspektive *zajednicu ljudi* smatrale osnovnom društvenom jedinicom, dok su druge nastojale nadići to tako da su navedenu sintagmu smještale unutar širih funkcionalističkih ili strukturalističkih paradigmi. Potonje Laclau smatra prejednostavnim i preuniformiranim gledištima i nastojanjima bez jakog analitičkog pristupa te drži da stoga nisu adekvatna „uhvatiti“ izvanjski pravac uključen u konstrukciju identiteta.

„Ta je analitička nekonzistentnost dijelom razlog zašto se populizam danas doživljava u izrazito negativnom kontekstu kao svojevrsni iracionalni pol političkog djelovanja i promišljanja: kao kočničar modernizacijskih procesa, kao „opasni eksces“ koji dovodi u pitanje funkcioniranje „racionalne zajednice“ koja je u osnovi tog procesa“ (Kikaš 2015:33).

Laclauov pokušaj u knjizi „*On Populist Reason*“ jest da pokaže kako populizam nema referentno jedinstvo zato što je povezan s društvenom logikom čiji efekti uključuju i prekoračuju mnoge fenomene. Tako Laclauova diskurzivna analiza populizma u prvi plan stavlja njegov retorički tj. performativni i apelacijski aspekt. Populizam je zapravo, samo način konstrukcije političkog, jasan je Laclau te dalje navodi kako upravo populizam uspijeva „uhvatiti“ nešto krucijalno važno o političkim i ideološkim stvarnostima na koje se odnosi (Laclau 2005:3).

Nakon opširnog razglabanja, navođenja desetaka autora i kritičkog pregleda literature, Laclau napokon ističe kako tematizirajući populizam u obzir trebamo uzeti tri aspekta:

Kao prvo (1), i ja bih napomenula – najvažnije u samom startu: pod pojmom *populizam* nikako ne smijemo smatrati tip bilo kakvog pokreta. Naprosto ga ne možemo poistovjetiti s ikakvom svojevrsnom društvenom bazom ili partikularnom ideološkom orijentacijom već jednostavno – *političkom logikom* (Laclau 2005:117). Slijedi drugi (2) aspekt populizma koji ističe Laclau, a tiče se samog imenovanja istog i njegovih efekata odnosno utjecaja. Što se imenovanja tiče, jedinstvo popularnog subjekta je izričito konstruirano nominalno, a ne konceptualno što znači da su popularni subjekti (u ovom slučaju populizam sam) uvijek pojedinačnosti. I baš stoga što samo ime nije konceptualno utemeljeno, granice zahtjeva koji će biti prihvaćeni, a koji odbačeni su nejasne i izložene ili podvrgnute konstantnom pobijanju (Laclau 2005:118). Iz ovog, a i samo po sebi, jasno je, što se lingvistike u popularnom

diskursu tiče, ona je uvijek nejasna i oscilirajuća, i to kao esencijalna komponenta ikakvog popularnog djelovanja. Kad smo kod utjecaja odnosno efekta, Laclauovi prijašnji zaključci glase kako nema utjecaja bez konstitutivne neujednačenosti. Tako da utjecaj populizma zapravo znači radikalni diskontinuitet između jednog objekta i onog drugog pored njega. Jednostavnije rečeno – određen zahtjev u jednom trenutku stječe neočekivanu značajnost i postaje ime nečega zapravo ga prekoračujući, nečega što ne može kontrolirati sam (populizam) no koji unatoč tome postaje „sudbinom“. Postaje „čvorište“ (nodal point) sublimacije. Tek tada se „ime“ odvaja od „koncepta“ odnosno označitelj od označenog (Laclau 2005:120). Kada demokratski zahtjev/težnja prođe kroz gore navedni proces – postaje popularnim. Suštinski rečeno – bez tog stanovitog „odvajanja“ populizma kao takvog nebi ni bilo, zaključuje Laclau te nastavlja s trećim (3) aspektom - već je ranije rečeno kako logika razlike i logika ekvivalencije, premda međusobno ultimativno antagonističke ipak trebaju jedna drugu. Ipak se nalaze u međusobnom povezanom prostoru, zar ne? Lanac ekvivalencije može oslabiti partikularizam veza, no ne može ih ukloniti. Razlog tome je što bez aktivne prisutnosti partikularizma linka ne bi bilo ni ekvivalencijskog lanca.

Kako bi nam pobliže dočarao svoje tvrdnje, Laclau koristi prvo primjer stoljetne pobune seljaka, a potom glasoviti Mao Ce Tungov Dugi marš (pogotovo značajan za gore navedene tvrdnje jer je izvrstan primjer pokušaja konstruiranja „ljudi“ (people) kao povijesne aktere izvan pluralnosti antagonističkih situacija (Laclau 2005:122). Laclau pak kao potonje navodi suprotan primjer – političku mobilizaciju sljedbenika korumpiranog političara iz Brazila Adhemara de Barossa.

Upravo se kao dva antitetična povijesna slučaja obično daju ovakvi primjeri nacizma (kao populizma dominantnog bloka u trenutku ekonomske i socijalne krize koji se služi rasizmom i represivnim aparatom da bi ugasio revolucionarni potencijal masa) i različitih lijevih povijesnih pokušaja i „fuzija narodno-demokratske (popular democratic) ideologije i socijalističke ideologije" u koju Laclau kao što sam gore napomenula otvoreno svrstava i Tita, navodeći ga (uz Maoa i Talijanističku komunističku partiju) kao najznačajniji primjer naprednog (advanced) uvođenja demokratske ideologije u ideologiju radničke klase“ (Kikaš 2015:33).

Mnoštvo je povijesnih primjera u različitim kontekstima koji pokazuju takve i slične krize te populistički odgovor na njih u različitim ideološkim oblicima – što pak, opet sljedeći

Laclaua, ovisi o tome na koji način krizu proživljava dominantni blok i istovremeno blok kojim se dominira te koji su oblici odgovora na to krizno stanje.“ (Kikaš 2015:33).

Laclau nadalje, u svojoj knjizi „*On populist reason*“, nastavlja o pojmu „javnost¹²“. Popularnih varijacija ima mnogo i Laclau im pristupa ponašajući se kao da su *trendovi* što znači da ih pokušava sagledati kao vidljivo različite fenomene locirajući ih unutar kontinuuma koji uopće omogućava njihovu usporedbu. Čini to, uzevši kao svoj alat mikro analitički pristup te diskutira o tri povijesna momenta konstrukcije pojma „javnost“ (Laclau 2005:175) i jasno odvaja od istog poznati pojam „građanstvo“. Konstrukcija „javnosti“ je *conditio sine qua non* demokratskog funkcioniranja (Laclau 2005:169).

Populizam tako, kako ga vidi i Laclau i Sorel, nije fiksna konstelacija, već serija diskurzivnih resursa koji mogu imati različitu namjenu. Obojica ovih autora slažu se kako u posljednje vrijeme pristupi populizmu kao relativno stabilnom i koherentnom trendu tipičnom za novu radikalnu Desnicu – nisu ispravni. Populizam je, smatraju oni, dimenzija diskurzivnog i normativnog djelovanja usvojena od strane popularnih aktera. Drugim riječima, populizam je set resursa dostupnih pluralnostima aktera, na više ili manje sistematičan način (Laclau 2005:176). Laclau Sorelu zamjera što u svojoj analizi populizma, uzima zdravo za gotovo postojanje dobro i jasno uspostavljen sistem pravila u bilo kojem trenutku. Prema Laclau, takva analiza ne uzima u obzir (ne bavi se dovoljno) dvostrukim naličjem samog populizma na način kako ga analizira/obrađuje Laclau. Naime, populizam je vidljiv i kao subverzivan u već postojećem poretku, ali i kao polazna točka za manje ili više radiklanu rekonstrukciju novog poretka kada se god postojeći (poredak) prodrma tj. naruši. Institucionalni poredak mora, manje ili više, u svakom slučaju biti narušen da bi populistički apel uopće bio efektivan. U suprotnom slučaju – u situaciji potpune institucionalne stabilnosti (što implicira potpuno utopijsku idealnu situaciju – ja bih napomenula *nemoguću*?) – jedina suprotnost proizlazi bi izvana; iz potpuno marginalnih i neuspješnih slojeva (Laclau 2005:177). To je stoga što populizam proizlazi i nastavlja evoluirati, artikulirajući fragmentirane i dislocirane zahtjeve oko nove jezgre, zaključuje Laclau i time nadopunjuje Sorelov prikaz populizma. Iz gore navedenog, jasno je da je određeni stupanj krize u staroj strukturi nužan preduvjet za pojavu populizma¹³. Zapravo, jedino s čime se Laclau sa Sorelom ne slaže je to što on (Sorel) nastoji analizirati i objasniti populizam uglavnom sljedeći

---

¹²Možda je sretniji prijevod *people* (eng)

¹³ Iz razloga koji sam prije navela – popularni identiteti zahtijevaju ekvivalencijske lance neostvarenih društvenih zahtjeva

primjere Zapadno europskog diskursa, dok se pak Laclau trudi analizirati isti pojam ipak unutar šireg alternativnog sustava. Tako nam Laclau navodi nekoliko vividnih primjera iz kojih je vidljivo njegovo objašnjenje populizma¹⁴.

U njegovoj rodnoj Latinskoj Americi populistički pokreti u suštini su državni populizmi, koji pokušavaju pojačati ulogu centralne države protiv zemljoposjedničkih oligarha. To su uglavnom, iz tog razloga, bili urbani novi pokreti, povezani s porastom srednje i popularne klase u razdoblju od otprilike 1910-1950 godine (Laclau 2005:192). Laclau nadalje nabraja ostale slične režime i kaže: Važno je naglasiti da su u svim gore navedenim režimima „javnost“ (konstituirana putem režimskih mobilizacija) ima snažnu *statističku* formu – odnosno ljudi su pasivno prisutni (Laclau 2005:193). Primjere populizama u Istočnoj Europi koje navodi Laclau sasvim su suprotni od onih u Latinskoj Americi (glavna je razlika što „javnost“ nisu samo pasivni promatrači već punopravni sudionici stvaranja novih „režima“).

U pojavi „javnosti“ kao takve nema ničeg automatskog. Sasvim suprotno – to je rezultat procesa kompleksne konstrukcije, koji unutar mnogih mogućnosti, može ne ostvariti svoj vlastiti cilj. Za Laclaua je jasno zašto. Tako on navodi da su politički identiteti zapravo rezultati artikulacije (tj. tenzije) suprotnih logika ekvivalencije i logika razlike i ravnoteža između tih dviju logika je narušena („slomljena“ slikovitiji je Laclau) jednim od ta dva pola koji prevladava nad drugim, a to je dovoljno da rezultira dezintegracijom „javnosti“ kao političkih aktera (Laclau 2005:200). Ako je pak institucionalna diferencijacija predominantna, ekvivalentna homogenizacija postaje nemoguća, a ona je preduvjet da bi do pojave popularnih identiteta uopće došlo. Laclau naglašava kako je važno imati na umu da bi i *totalna* ekvivalencija također imala negativan učinak na pojavu „javnosti“ kao kolektivnog aktera tj. nebi ni došlo do istog Tako on zaključuje da konstrukcija „javnosti“ kao kolektivnog političkog aktera vrlo lako može zakazati.

Laclau nam je pobliže objasnio tri¹⁵ slučaja političke mobilizacije, uzimajući u obzir i njihove uspjehe ali i neuspjehe. U sva tri navedena slučaja postoji suštinska usporedivost među njima, tako postoje i krajnje razlike – razlike u geografskim područjima, ali i razlike u politici kulture određene zemlje same. Jasnija tipološka deskripcija za Laclau je ambicija i cilj potpuno razvijene teorije populizma, no ovdje nas prostor i tema ograničavaju za istu. Laclau još piše kako mu je cilj naglasiti osnovne zahtjeve bilo kojeg establišmenta kao mosta između

---

¹⁴Najznačajniji i najrazrađeniji primjer generala Boulanger u Francuskoj (Laclau 2005:179)

¹⁵ Jugoslavija, Turska, Argentina (vidi u *On Populist Reason*)

teoretske refleksije i empiričke analize. Kao prvo, različite teorijske tradicije kojima se bavi u svojoj analizi, pokazale su vraćanje distinkciji koja je ključna u bilo kojem diskurzivnom pristupu proučavanju društvenih identiteta. Primjerice, u lingvistici to je distinkcija između sintagme i paradigme; u retorici to je distinkcija između metonimije i metafore, a u politici između ekvivalencije i razlike (Laclau 2005:221). Upravo te razlike navode Laclaua na jedan od zaključaka – možda je upravo to problem današnje društvene misli; kako se stvara upravo ta distinkcija koja dovodi do novih relacija među entitetima te kako postaje dostupna društvenoj misli? A kao drugo, ako upravo ta distinkcija obogaćuje konkretne analize moramo je smatrati kao plodan teren na kojem konkretne analize i istraživanja mogu beskrajno „hraniti jedan drugog“ (Laclau 2005:222). U suštini – nema empirijskog istraživanja bez teorijskog utjecaja, pa tako i kada promatramo/proučavamo/analiziramo populizam. Michael Oakshotnavodi (ibid.). ako upravo distinkcija između „otkupiteljske“ i pragmatične politike karakterizira „bezterenski“ plato u kojem je populistička politika konstruirana. S time se Laclau bespredmetno slaže i time zaključuje svoje poglavlje o populizmu.

U zaključnom dijelu knjige „*On Populist Reason*“ Laclau sažimlje sve do sada navedeno. Kao prvo, valja istaknuti važnost termina „javnosti“ kao sveprisutne društvene kategorije. Sam Laclau navodi kao krucijalno upravo *sastavnu* ulogu koju smo pripisali društvenoj *heterogenosti*. Ta heterogenost ne označava jednostavno pluralitet ili raznovrsnost. Prema Laclauovoj analizi i poimanju, heterogenost uz ostale definirajuće značajke, ima dimenziju manjkavosti, oskudnosti ili neuspjele jedinstvenosti. Jedinstvenost je vidljiva upravo kroz svoju odsutnost. Rezultat te prisutnosti/odsutnosti je to da različiti elementi heterogene cjeline imaju višestruke uvjetovanosti odnosno preuvjetovanosti¹⁶ i različito investiraju u objekt s obzirom na mentalnu ili emocionalnu energiju. Međutim, mi baratamo s parcijalnim objektima koji upravo kroza svoju pristranost utjelovljuju sveprisutan totalitet. Potonje zahtijeva kontingentnu društvenu konstrukciju, i ne rezultira (ne pojavljuje) se iz pozitivne, ontičke prirode predmeta samih (Laclau 2005:224). Upravo je to Laclau nazvao *artikulacijom* i *hegemonijom*. U takvoj konstrukciji se javlja pojam „javnosti“. Sada nabraja teorijske uvjete za to i kao prvi (1) navodi: „javnost“ trebamo promatrati kao političku kategoriju, a ne kao unaprijed zadanu društvenu strukturu. Dakle, nikako ne smijemo ovaj pojam osiromašiti tako da ga promatramo kao jednostavnu grupu. Radije, promatrajmo ga kao i Laclau; kao zapravo svojevrsni socio-politički *zahtjev* odnosno *težnju*. Laclau smatra da je

---

¹⁶L.Althusser iz psihoanalize preuzeo koncept - poslije odustaje od njega

cjelina (jedinostvenost) grupe tj. zajednice ljudi samo rezultat mješavine društvenih zahtjeva. Ta mješavina pretpostavlja esencijalnu asimetriju između zajednice kao cjeline (*populus*) i onih otpadnika sustava (*plebs*). (2) Upravo u kontaminaciji univerzalnosti *populusa* (zajednica ljudi) s pristranostima *plebsa* (underdogs) leži jedinstvenost pojma „javnosti“ kao povijesnih aktera. Logika ove navedene konstrukcije je upravo ono što Laclau naziva „*populist reason*“. Odnos pojmova *populus/plebs* (jasno hegemonijski odnos) postaje tako mjesto neiskorjenjive tenzije u kojoj jedan pojam ujedno i upija ali i potiskuje drugi. Upravo ta napetost (tenzija) osigurava politički karakter društvenoga. Pluralnost utjelovljenja *populusa* ne dovodi do ikakvog ultimativnog pomirenja ovih dvaju pojmova. Iz tog razloga, ne postoji pristranost (parcijalnost) koja u sebi nema bar tragova univerzalnosti. Laclauov treći (3) teorijski uvjet za pojavu „javnosti“ upravo govori o ovome što sam gore navela, odnos partikularnosti i univerzalnosti iz kojeg je stoga vidljivo da pojam „javnosti“ primarni teren za konstrukciju političke subjektivnosti. U četvrtom (4) teorijskom uvjetu Laclau nabraja još par točaka raščlambe koji se tiču odnosa *imena i kontingencije*, zatim uloga koja utječe na konstrukciju popularnih identiteta, a kao peti (5) uvjet ističe historijsku dimenziju.

5.1. KOLEKTIVNA VOLJA

Što se tiče društvene heterogenosti, Laclau napominje da pod tim pojmom ne misli na uobičajeno objašnjenje - razliku potrebnu između dva entiteta u zajedničkom prostoru gdje bi do izražaja došla upravo reprezentativnost razlike istih već pod tim pojmom pretpostavlja odsutnost upravo tog zajedničkog prostora (Laclau 2005:140). Uz to, on naglašava (navodeći nekoliko primjera koja ja moram zaobići zbog nedostatka prostora) kako je društvena heterogenost uvijek sastavna, temeljna, tvorbena i ne može je se nadići ikakvim dijalektičkim preokretom (Laclau 2005:148). Važno je istaknuti da bez heterogenosti nebi bilo ni ikakvih antagonizama. Zašto je to tako? Laclau je jasan i navodi sljedeće: antagonizam pretpostavlja heterogenost zbog otpora antagonizirajuće sile koja ne može logički potjecati upravo od forme iste te antagonizirajuće sile (ibid., 150) A točke otpora antagonizirajućih sila su, jasno, uvijek izvanjske. Društvena heterogenost nalazi se u samom središtu homogenog društvenog prostora (ibid.,152).

Na kraju krajeva, povijest nije područje (ili teren) na kojem će se jedinstvena i koherentna priča „razmotati“. Povijest nikako nije samo određen proces tj. proces sa samoodređenjem. Posljedice višestruke prisutnosti heterogenosti u popularnoj strukturi je upravo to što ona ima unutarnju kompleksnost koja odolijeva bilo kojoj vrsti dijalektičke homogenizacije (ibid., 152).

Konstrukcija lanca ekvivalencije iz disperzije fragmentiranih zahtjeva i njihove unifikacije oko popularnih pozicija koje manevriraju kao prazni označitelji, nije totalitaran već je dosta značajan uvjet konstrukcije *kolektivne volje* koja, u mnogim slučajevima, može biti potpuno demokratska (ibid., 166). Sintagma *kolektivna volja* u cijelom ovom radu je od važnog značaja. A što karakterizira istu? Laclau navodi i analizira stajališta nekoliko teoretičara psihologije mase poput Gustava Le Bona, Gabriela Tardea, Sigmunda Freuda itd. i iznosi kako je upravo psihologija masa dotakla ključne aspekte konstrukcije kolektivnih društvenih i političkih identiteta koji su do tada bili zanemareni. Odnosi između *riječi* i *slika*, prevaga *emotivnog* nad *racionalnim*, jak osjećaj svemoći, sugestivnost i identifikacija sa „vođama“ i sl. važne su karakteristike kolektivnog ponašanja, a koje prije gore navedenih teoretičara nisu bile dovoljno signifikantne i uopće istraživane (Laclau 2005:39). No, isto tako prvi teoretičari psihologije (Le Bon primjerice) masa nisu dovoljno „zagrebli ispod površine“, smatra Laclau. Naime, svoja saznanja su stavili u jednostavan i sterilan diskurs dihotomije – individualac/gomila, racionalno/iracionalno, normalno/patološko i slično (Laclau 2005:40). Ovakve stroge opozicije jednostavno nisu dovoljne. Ipak, važno je gore navedena saznanja ukomponirati u opsežnu političku teoriju. Nadalje, Laclau uključuje i analizira rad još dvojice teoretičara – Gabriela Tardea i Williama McDougalla koji su ipak nadišli jednostavne dotadašnje dihotomije što se tiču kolektivnog ponašanja. McDougall tako navodi 5 uvjeta potrebnih za formiranje kolektivne svijesti iznad razine neorganizirane zajednice ljudi u onu organiziranu. Prvi (1) uvjet je tako vremenski kontinuitet, drugi (2) uvjet nalaže da zajednica ljudi treba imati određenu ideju i/ili viziju prirode same zajednice, ideju o njezinim kapacitetima, funkcijama i sl., treći (3) uvjet nam napominje važnost uloge interakcije s drugim zajednicama, četvrti (4) uvjet govori o potrebnom postojanju tradicije, običaja i navika kojih su svi članovi zajednice svjesni i posljednji peti (5) uvjet bavi se unutarnjom diferencijacijom organizacije zajednice ljudi (Laclau 2005:49). Nakon do sada navedenih teoretičara psihologije masa, Laclau navodi naravno i neizbježnog S. Freuda i njegov revolucionarni doprinos ovoj temi stvaranja kolektivne volje. Freud naglašava razliku između društvenih i narcističkih težnji i na temelju toga utvrđuje razliku između individualne i

društvene psihologije (Laclau 2005:54). Nadalje, Freud navodi *libido* kao ključnu kategoriju iz koje dalje možemo promatrati stvaranje društvenih veza, pa tako i kolektivne volje same. Identifikacija je, prema Freudu, tako „najranija ekspresija emocionalne poveznice s drugom osobom“ (ibid., 54). S Freudom i njegovom knjigom „*Group Psychology*“ iz 1921. godine napokon su prevaziđene prejednostavni i nedovoljni jasni dualizmi odnosno gore spomenute dihotomije vezane za proces stvaranja kolektivne volje. Laclau iščitava iz Freuda važnost *identifikacije* i kao polaznu točku pri analizi širih društveno-političkih alternativa drži da valja potražiti u stupnju distance između ega i ideal ega. Premda je Laclau uzeo Freudov okvir psihoanalize i iz njega kreće u daljnju elaboraciju populizma, ipak naglašava da postoji niz varijabli kojima se Freud nije bavio, a važne su za stvaranje kolektivne volje i populizma samog. Upravo stoga Laclau zaključuje kako ne želi da njegov pristup klasificiramo samo kao Freudovski koncept.

6.ZAKLJUČAK:

U postmodernističkom svijetu gdje su stare društvene strukture iznjedrile nove probleme i utabale tako put novim društvenim promjenama i pokretima, već postojeća i etabrirana marksistička misao nije bila dovoljna da obuhvati i protumači društvene novine i mijene. Stoga na scenu stupa Ernesto Laclau koji je uvidio kako mnogi društveni antagonizmi i društvena pitanja krucijalni pri razumijevanju suvremenog društva pripadaju polju diskursa koje je izvanjsko marksizmu te on pokušava intervenirati u već postojeću marksističku misao, ne udaljavajući se daleko od nje, a smještajući svoju teorijsku notu tako u polje postmarksizma i poststrukturalizma.

Najvažnije Laclauovo djelo (u suradnji sa Chantal Mouffe) jedan od recenzenata¹⁷ slikovito je nazivao „heretičkom“ knjigom. Zašto tako grubo, kad je Laclauova naracija tako suptilna, na momente čak šaljiva? Svete krave koje Laclau „ubija“ su intrinzično revolucionarna priroda radničke klase, ideja da su svi identiteti i politička pitanja ultimativno klasna pitanja i da se društveni antagonizmi mogu objasniti nekom logičkom paradigmom. Laclau sve to odbacuje i u svoju postmarksističku misao uvodi i razrađuje pojmove za koje smatra da su znatno adekvatniji objasniti suvremene društvene mijene. Tako je navedena knjiga od samog objavljivanja (1985) bila (i danas je!) predmet mnogih hvalospjeva, no i oštarih kritika. Iz „*Hegemony and socialist strategy*“ jasno možemo iščitati svijet kao historijski specifičnu konstrukciju punu konflikata i antagonizama iz kojih je vidljiv *hegemonijski odnos* kojim se Laclau najviše i bavi. Premda, on osobno ne uvodi ovaj koncept u teorijsku misao, bavio se istom desetljećima. Uz to, u političku teoriju je uveo cijeli niz koncepata, često posuđujući termine uz drugih polja poput lingvistike, i psihoanalize, a potom ih transformirajući stavio u nova uporabna značenja u svrhu boljeg razumijevanja i tumačenja politike.

Ernesto Laclau i Chantal Mouffe za stalno su redefinirali polja političke i kulturalne teorije, filozofije i drugih znanstvenih polja.

---

¹⁷<http://www.spectrezine.org/reviews/laclaumouffe.htm>

Njihove ideje nisu samo smislene dijagnoze prošlosti već svojevrсни preduvjeti za revolucionarni pokret koji bi mogao uspjeti jer posjeduje intelektualne kapacitete razumijevanja sadašnjosti i koji bi se mogao transformirati u zaista liberalan društveni poredak.

Postmarksizam, kao teorijsko polje, koje si sami i Laclau i Mouffe pripisuju jako je daleko od pukog napuštanja marksizma, te je zapravo samo znatno proširenija i dublja verzija istog, i to u kontekstu i svjesnosti trenutnih društvenih mijena.

U samom radu tematizirala sam, uz navedenu hegemoniju, i pojmove poput identiteta, zajednice, nacije, populizma i ostalih značajnosti za ovu temu, ponajviše u okviru radova Laclaua.

Kao što sam navela, nacije, nacionalne zajednice i nacionalni fenomeni suvremene su društvene pojave koje nastaju i izgrađuju se tijekom društvenih promjena u epohi moderne i modernog društva početkom 19. stoljeća pa nadalje. U tom razdoblju se unutar šireg društva ostvaruju veliki pomaci na svim područjima života, stvaraju se nove nacionalne vrijednosti i traganja za višestrukim identitetima odnosno to je proces stalnih društvenih i nacionalnih promjena koji još uvijek traje. Upravo pri promatranju istih bitno je uzeti u obzir tu povijesnu odrednicu i konstantno imati na umu dinamiku društvenih mijena. Uz to, ne smijemo zaboraviti da navedeni fenomeni nisu samo individualni i grupni već i moderni nacionalni kolektiviteti i ujedno kao kolektivni identiteti.

Populizam kao jedan od problema kojima se bavi Laclau u okviru naše teme, prikazan je kao širok i zahtjevan pojam u političkoj teoriji, no ujedno i kao praktično pitanje raznih novih društvenih pokreta koji zahtijevaju društvenu promjenu. Laclau populizam vidi kao seriju diskurzivnih resursa te napominje kako se isti javlja i kao odgovor na raznorazne društveno-političke krize ali isto je tako vidljiv kao subverzivan u već postojećem poretku i može biti polazna točka za manje ili više radikalnu rekonstrukciju novog poretka ako/kada se postojeći poredak naruši. Važnost obraćanja pažnje na populizam (koji je tako neodvojiv i od nacije i od nacionalne zajednice) danas neupitna je stoga što vidimo (u raznim krajevima svijeta) i narušene političke poretke (za koje samo možemo pretpostaviti kako će se odvijati) i narušene sustave moći ali isto tako i jačanje nacionalizama, nacionalističkih pokreta i veličanje nacija-država što svakako ne smijemo zanemariti.

S obzirom na to da su ovi pojmovi poprilično obrađeni u društveno-humanističkim znanostima, pokušala sam literaturu svesti na onu najvažniju. Prikupljena građa skromni je rezultat vlastitog istraživanja i analize i vjerujem da će da će kao takva doprinijeti mom osobnom antropološko-etnografskom rastu i razvoju. Iako je tema kojom se bavim poprilično i zanimljiva i aktualna (te nedovoljno zastupljena u našem dosadašnjem akademskom diskursu) moram priznati da rad Laclaua nije jednostavan i valja ga iščitavati oprezno, jer njegov težak sveučilišni marksistički žargon često dovodi do zbrke pogotovo jer se u svom radu učestalo referira na još mnogo također bitnih autora i njihovih zapažanja te uz činjenicu da do zaključaka često dolazi ciklički, uz nepažnju može doći do pojmovne pomutnje. U svakom slučaju, važnost cjelokupnog djela Laclau (ne smijemo zaboraviti ni Mouffe) ogromna je te je društvenu misao produbila, aktualizirala i dakako obogatila te svakako valja obratiti pozornost na istu, pogotovo jer direktno dotiče današnja aktualna političko-društvena pitanja te bih ja ipak zaključila, premda se ne čini tako, kako ista ipak nudi alternative za predstojeća nepredvidljiva vremena. Ili bar naznake alternative.

POPIS LITERATURE:

BAUMAN, Zygmunt. *Tekuća modernost*. 2011. Zagreb: Naklada Pelago.

BOŽIĆ-VRBANČIĆ, Senka. 2008. „Rasprava Diskurzivne teorije i pitanje europskoga identiteta“. *Etnološka tribina* 31: 9-38.

ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka, ur. 1999. *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

DUGANDŽIJA, Nikola. 2010. *Nacionalna zbilja i njezini prividi*. Zagreb: Duriex.

DUJMIĆ, Ivan. 2006. „Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih nacija i nacionalizama“. *Diskrepancija* 11 148-150

ERIKSEN, Tomas Hilan. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.

GRBIĆ, Jadranka. 2012. „Identitet i identifikacijski procesi: suvremene antropološke teorijske orijentacije, strategije i prakse. U: Zrinko Novosel (ur.). *Stereotipi i predrasude kroz povijest/ Identiteti kroz povijest i identiteti danas / Domovinski rat - istraženost i kontroverze*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Društvo studenata povijesti "Ivan Lučić Lucius". Biblioteka Dies historiae, knjiga 5. 107-150.

JERBIĆ, Vedran. 2015. „Prikaz Rhetorical Foundations of Society“. *Politička misao* 187-190

KIKAŠ, Mario. 2015. „Umjetnost linije ili o populizmu“. *Život umjetnosti, časopis za suvremena likovna zbivanja* 97: 30-47

KORUNIĆ, Petar. 2006. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije. Nacija i nacionalni identitet*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

KORUNIĆ, Petar. 2004. *Nacija i nacionalni identitet*. Izvorni znanstveni rad

LACLAU, Ernesto, i MOUFFE, Chantal. 2000. *Hegemony and Socialist Strategy – Towards a Radical Democratic Politics*. London, New York: Verso.

LACLAU, Ernesto, i MOUFFE, Chantal. „Predgovor drugom izdanju knjige Hegemonija i socijalistička strategija“. *Diskrepancija* 10 55-64

LACLAU, Ernesto. 2014. *The Rhetorical Foundations of society*. London, New York: Verso.

LACLAU, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. London, New York: Verso.

MASLOV, Gordan. 2008. „Laclau i Mouffe o (ne)mogućnosti društva“. *Filozofska istraživanja* 113: 179-190.

MOUFFE, Chantal. 2016. *O političkom*. Zagreb: Politička kultura, Nakladno- istraživački zavod.

SKLEDAR, Nikola. 1991. „Simboli i socio-kulturni identitet (prilog antropologijskom pristupu)“. *Simboli identiteta(studije, eseji, građa)*. Ur Dunja Rihtman Auguštin) Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

SMIT, Antoni D. 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.

SPAJIĆ-VRKAŠ, Vedrana.1995. „Antropološko konstruiranje etniciteta“. *Društvena istraživanja* broj 22: 273-292

SUPEK, Olga. 1989. „Etnos i kultura“. *Migracijske teme* 5:145-153

VUJEVIĆ, Miroslav.2006. „Nacionalna identifikacija u Hrvatskoj“. *Društvena istraživanja*89:379-404

ŽIŽEK Slavoj, BUTLER, Judith, LACLAU Ernesto. 2007. *Kontingencija, hegemonija, univerzalnost*.Zagreb: Jesenski i Turk.

INTERNETSKI IZVOR:

BEASLEY-MURRAY, Jon. 2014. „Ernesto Laclau“ *Posthegemony*, 17. travnja. <https://posthegemony.wordpress.com/2014/04/17/ernesto-laclau/> (pristup 10.2.2017.).

KEUCHEYAN, Razmig. 2017. „Ernesto Laklau, inspirator PODEMOS-a“ *Novi plamen*, 15.lipnja. <http://www.noviplamen.net/glavna/ernesto-laklau-inspirator-podemos/> (pristup 16.6.2017.).

PRECIOUS, Brian. „Hegemony and Socialist Strategy“ review. *Spectrezine*. <http://www.spectrezine.org/reviews/laclaumouffe.htm>

SAŽETAK

NACIONALNI IDENTITET I NACIONALNA ZAJEDNICA U KONTEKSTU RADOVA ERNESTA LACLAUA

U svijetu punom društveno-političkih previranja pa tako i antagonizama i hegemonijskih odnosa potrebno je analizirati i tumačiti iste. Upravo su to pokušali naši autori, Ernesto Laclau i Chantal Mouffe u svojoj analizi hegemonijskih odnosa, propitujući stvaranje identiteta, populizma itd. Uvidjevši kako dotadašnja marksistička tradicija ne može uhvatiti ono izvanjsko i kao takva nije dostatna da obuhvati turbulentne novonastale postmodernističke trendove, oni je ne napuštaju već značajno proširuju mireći tako Gramscijevu misao s poststrukturalizmom imajući u vidu društvene aktualnosti. Mnogostrukost identiteta kao i želja za pripadanjem određenoj zajednici (manje ili više) inherentna nam je te se jasno očituje i u suvremenim društveno-političkim borbama. Nacija i nacionalni identitet nastali su u modernim društvima. Laclau pokušava kroz koncept hegemonije definirati ključno polje za izgradnju političke zajednice.

Ključne riječi: *identitet, hegemonija, antagonizam, populizam*

SUMMARY

NATIONAL IDENTITY AND NATIONAL GROUP IN THE CONTEXT OF WORK OF ERNESTO LACLAU

In a world full of socio-political changes, antagonisms and hegemonic relations it's our obligation to analyze them. Authors of my concern - Ernesto Laclau i Chantal Mouffe have the same agenda in their analysis of hegemonic relations, questions of identity making, emergence of populism etc. Well known Marxist tradition was not enough anymore to deal with emergence of new Postmodern trends. Laclau and Mouffe continue to stay in that line but they extended it with conciliation of Gramsci idea with post-structuralism. Multiplicity of identities and human need to belong to some group of any kind (more or less) are inherent to us and we can clearly see all of that in current socio-political struggles. Nation and national identity was constructed with emergence of modern societies. Through concept of hegemony Laclau tries to define crucial field for construction of political group.

Key words: *identity, hegemony, antagonism, populism*